

მ. ტიკაძე

სირიის ადმინისტრაციული დაყოფა ოსმალთა ბატონობის
პერიოდში (XVI—XVIII სს.)

1516 წელს, ქალაქ ჰალეხის ჩრდილოეთით, მარჯ დაბითან მოპოვებული ბრწყინვალე გამარჯვების შემდეგ, სულთანმა სელიმ I დაიკავა მთელი სირია, ხოლო 1517 წ. ბოლო მოუღო ეგვიპტის მამლუქთა სასულთანოს. არაბულ აღმოსავლეთში დაიწყო ოსმალთა ბატონობის ხანგრძლივი პერიოდი, რომელიც სირიაში 1918 წლამდე გაგრძელდა.

სირიის დაპყრობას არ მოჰყოლია ქვეყნის სრული ინტეგრაცია ოსმალურ სამხედრო-ადმინისტრაციულ სისტემაში, ხოლო ადგილობრივმა ფეოდალებმა ძირითადად შეინარჩუნეს ადრინდელი პრივილეგიები და სოციალური სტატუსი [1, 42]. მიუხედავად ამისა, სირიელ ფეოდალთა ერთმა ნაწილმა თავიდანვე მტრული პოზიცია დაიკავა ოსმალთა მიმართ, რასაც სელიმ I სათანადო ღონისძიებები მოჰყვა: ოსმალებმა დასაჯეს ბედუინთა ამირა ნასირ ალ-დინ ალ-ჰანაში*, რომლის ხელისუფლება ვრცელდებოდა მდიდარ ბიკაას ველზე და ბეირუთ-დამასკოს გზაზე. დაზარალებულნი აგრეთვე მისი მოკავშირე თანუბთა გვარის ამირები, რომლებიც ლიბანის მთიანეთში მანათა გვარის ფეოდალებმა შეცვალეს [2, 28; 3, 113].

ოსმალთა მფლობელობაში გადასვლას სირიის ადმინისტრაციულ სისტემაში რაიმე არსებითი ცვლილებები არ მოუტანია. დამასკოს გამგებლად სელიმ I დანიშნა ცნობილი მამლუქი ბეგი, ჰამის ყოფილი ნაიბი ალ-ლაზალი [1, 42], რომელიც კარგად იცნობდა ადგილობრივ პირობებს და ვრცელი უფლებებით აღჭურვილი სასარგებლო სამსახურს უწევდა სულთანს**. ამგვარად, ალ-ლაზალის ხელში აღმოჩნდა მამლუქთა ყოფილი სანაიბო, რომლის ტერიტორიაც გადაშლილი იყო დამასკოდან სამხრეთით ალ-არიშამდე და მოიცავდა ისეთ ქალაქებს, როგორცაა საფედი, ნაბლუსი, იერუსალიმი, ღაზა და ქარაქი (ან ქარაქ-შაუბაქი) (5, 36—35).

1520 წელს სელიმ I-ის გარდაცვალების შემდეგ ალ-ლაზალიმ თავი დამოუკიდებლად გამოაცხადა და მეფის ტიტულიც („ალ-მალიქ ალ-აშრაფი“) მიიღო, მაგრამ ეგვიპტიდან და ჩრდილოეთ სირიიდან მოსალოდნელ მხარდაჭე-

* ნასირ ალ-დინ ალ-ჰანაში დაამარცხა და სიკვდილით დასაჯა ალ-ლაზალი 1518 წ. 27 აპრილს, მაგრამ მისი შთამომავლები სირიის პოლიტიკურ სარბიელზე გარკვეულ პოზიციებს ინარჩუნებდნენ XVI ს. 50—60-იან წლებშიც [4, 267—271].

** ზოგიერთი არაბული ცნობის თანახმად, სელიმ I დამასკო ჯერ თავის ცნობილ სარდალს იუნუს ფაშას გადასცა, ხოლო შემდეგ ამირა შაჰნაბ ალ-დინ იანუშის. ალ-ლაზალის დამასკოს გამგებლად დანიშვნის თარიღად იბნ ტულუნი ასახელებს 1518 წლის 16 თებერვალს [მჯრით 924 წ. 5 საფარი] [8, 158—159].

რას ვერ მიაღწია, რის გამოც სასტიკი მარცხი განიცადა სულთან სულეიმან კანუნის მიერ გამოგზავნილ ჯართან ბრძოლაში დამასკოს მახლობლად 1521 წლის 6 თებერვალს [5, 33; 6, 58—59]. აღ-ღაზალი მოკლული იქნა, ხოლო დამასკო ოსმალებმა დაიკავეს. ეს იყო პირველი დიდი სეპარატისტული მოძრაობა სირიაში მამლუქთა სასულთნოს დამხობის დროიდან მოკიდებული. იგი მარცხით დამთავრდა და დამასკოს მოუტანა მეტი ზარალი და უზედურება, ვიდრე სელიმ I ლაშქრობამ 1516 წელს. ქალაქის ერთი მესამედი, ხოლო გარეუბნების სოფლები თითქმის მთლიანად განადგურდა. იანიჩრების სახელი სირიელების წარმოდგენაში ძალადობის და ნგრევის სიმბოლოდ იქცა [7, 666].

აღ-ღაზალის დამარცხების შემდეგ, ოსმალთა ჯარის სარდალმა ფარხად ფაშამ დამასკო დაიკავა, მაგრამ მალე 1521 წლის 25 მარტს ქალაქი დატოვა. ცოტა ხნით ადრე (იმავე წლის 24 თებერვალს) დამასკოს გამგებლად დაინიშნა იან ფაშა, რომლის გავლენის სფერო რამდენადმე შეიზღუდა, ვინაიდან ლაზა, იერუსალიმი და საფედი ამ დროს უშუალოდ მის იურისდიქციას აღარ ექვემდებარებოდნენ [5, 34, 36].

მნიშვნელოვანი მოვლენა, რომელმაც აღ-ღაზალის აჯანყების შემდეგ განსაზღვრა სირიის ადგილი ოსმალურ ადმინისტრაციულ სისტემაში იყო ე. წ. „ილითზამის“ * სისტემის შემოღება, რასაც ადგილი ჰქონდა უკვე ოსმალთა ბატონობის დასაწყისში. ქვეყნის ახალი ხელისუფლებისათვის ნათელი გახდა, რომ ადგილობრივი ფეოდალების ან ტომთა ბელადების ინტერესების უგულვებელყოფა საფრთხეს შეუქმნიდა ოსმალთა ბატონობას ამ ქვეყანაში და პრაქტიკულად შეუძლებელი იქნებოდა. ამასთან ერთად, იმპერიის ინტერესები მოითხოვდნენ, უპირველეს ყოვლისა, ისეთი ფისკალური სისტემის შექმნას, რომელიც შესაფერისი იქნებოდა მუსლიმური ქვეყნისათვის, მაგრამ ამავე დროს მინიმუმამდე დაიყვანდა მოსალოდნელ ფინანსურ (საგადასახადო) დანაკარგებს და პოლიტიკური დესტაბილიზაციის შესაძლებლობას. ამ მიზნით, სირიაში მამლუქთა დროინდელი „იკტა“ შეცვლილი იქნა ოსმალური „ილითზამით“, რაც ადგილობრივი ფეოდალების ოსმალურ ფისკალურ და ადმინისტრაციულ სისტემაში ჩართვასაც ნიშნავდა. აღნიშნული სისტემა სირიის სინამდვილეში პოლიტიკური მოსაზრებითაც დაინერგა, ვინაიდან იგი ოსმალთა ხელისუფლებას საშუალებას აძლევდა წამოეწია და ძველი, მამლუქთა დროინდელი ფეოდალური გვარებისათვის დაეპირისპირებინა ნაკლებად ცნობილი ბელადების ახალი ჯგუფი, რომელიც „ილითზამის“ მიღების შემდეგ უფრო ლოიალურად იქნებოდა განწყობილი ოფიციალური რეჟიმის მიმართ [9, 249—251].

1521 წლის შემდეგ სირიაში ოსმალთა ბატონობამ სტაბილური ხასიათი მიიღო, რაც „ილითზამის“ წესის და ოსმალური სახმედრო-ლენური სისტემის დამკვიდრების პირდაპირი შედეგი იყო. სწორედ მიწათმფლობელობისა და

* „ილითზამი“ ნიშნავს ვალდებულებას, ვალს, კონტრაქტს. როგორც ფისკალური ელემენტი იგი ოსმალურთაში გაჩნდა XV საუკუნეში მეჰმედ ფათიხის (1432—1481) დროს და ნიშნავდა ამათუ იმ ტერიტორიაზე გადასახადის აკრფის უფლების იჯარით გაცემას ერთი ან ორი-სამი წლის ვადით. „მულთაზამი“, ე. ი. აღნიშნული უფლების მიმღები, სახელმწიფო მოხელედ ითვლებოდა. თავდაპირველად „ილითზამად“ უმეტესად ხასები გაიცემოდა [10, 56]. „ილითზამის“ საზღვრება თანდათან გაფართოვდა და მოიცვა სახელმწიფოს ხელთ არსებული ყველა უმნიშვნელოვანესი ეკონომიკური ობიექტი. ასეთი ფისკალური სისტემა (ან მისი ობიექტი) მაქსიმალურ შემოსავალს აძლევდა სახელმწიფო ხაზინას და ცნობილი იყო ტერმინით „მუჯატაა“ [11, 206—207, 12, 123].

ფისკალური სისტემის ოსმალურმა ხასიათმა განსაზღვრა ძირითადად ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური ვითარება სირიაში არა მარტო XVI—XVIII საუკუნეებში, არამედ უფრო გვიანაც *. მხედველობაში უნდა მივიღოთ აგრეთვე სირიის სავაჭრო და სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ოსმალეთისათვის, ხოლო შემდეგ ქალაქ დამასკოს რელიგიური სტატუსი ყოველწლიური ჰაჯის ორგანიზაციასთან დაკავშირებით. შემთხვევითი არ იყო, რომ უკვე ოსმალთა ბატონობის დასაწყისშივე, სირიის ტერიტორიაზე მკაფიოდ გამოისახა თავდაცვითი მნიშვნელობის ციხესიმაგრეების ორი შტო: ერთი იწყებოდა ჩრდილოეთით ისქანდერუნიდან და გრძელდებოდა ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროზე ალ-არიშამდე; მეორე — მოიცავდა სირიის კონტინენტურ ნაწილს ჰალებიდან დამასკომდე. აქედან თავდაცვითი სიმაგრეების ხაზი ვრცელდებოდა — ერთი პალესტინის გავლით ეგვიპტისაკენ, ხოლო მეორე — დამასკოდან ჰიჯაზის მიმართულებით და გაივლიდა პილიგრიმთა ცნობილ გზაზე („ტარბე ალ-ჰაჯე აშ-შამი“) [13, 29]. გასაგებია, რომ ყველა ამ ციხესიმაგრეების ეფექტური ფუნქციონირება ადგილობრივი ხელისუფლების სიმტკიცეზე იყო დამოკიდებული და პროვინციული ადმინისტრაციის კომპეტენციაში შედიოდა. თავის მხრივ, ადმინისტრაციული ცენტრის სტატუსი ნაწილობრივ მაინც, განაპირობებდა საქალაქო ცხოვრების აქტივისაციას და ამგვარად სირიის ვილაეთებისა და სანჯაყების მთავარი ქალაქების განვითარებასაც უწყობდა ხელს [14, 114].

სულთან სულეიმან კანუნის გამგებლობის პერიოდში (1520—1566) სირიამ საბოლოოდ დაიკავა ადგილი ოსმალეთის იმპერიის ადმინისტრაციულ სისტემაში. მამლუქთა დროინდელი სანაიბოების** ნაცვლად, ახლა უმაღლესი ადმინისტრაციული ერთეული გახდა ვილაეთი ანუ საბეგლარბეგო (ან საფაშო), რომელიც რამდენიმე სანჯაყს*** ანუ ლივას შეიცავდა. თავის მხრივ, სანჯაყი იყოფოდა კადაად, რომელშიც შედიოდნენ ნაპიები, ნაპია კი ჩვეულებრივ სოფლებს აერთიანებდა.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ოსმალეთში XVI საუკუნის შუა წლებამდე „პროვინციის“ ან „ოლქის“ აღსანიშნავად გამოიყენებოდა რამდენიმე ტერმინი: ვილაეთი, ვილაიეთი, ლივა ან სანჯაყი, კადაა და ნაპია. ყველა ამ ტერმინმა თავისი კონკრეტული მნიშვნელობა მიიღო XVI ს. მეორე ნახევარში [16, 92, შენ. 2]. აქედან მოკიდებული ვილაეთი (ანუ საფაშო) იყო უმაღლესი სამხედრო და ადმინისტრაციული ერთეული ოსმალეთის იმპერიაში თანზიმათის პერიოდამდე (XIX ს.), ვიდრე ვილაეთი ვილაიეთის სახელწოდებას მიიღებდა [17, 95—96].

* ა. ნ. პოლიაკი სამხედრო-ლენური სისტემის კრიზისს სირიაში უკავშირებდა XVII ს. დამდევს ჩრდილოეთ სირიაში დაწყებულ სეპარატისტულ მოძრაობას [15, 44]. ოსმალური თიზაროტული სისტემის კრიზისი XVII—XVIII საუკუნეებში დამახასიათებელი იყო მთელი ოსმალეთისათვის და ბუნებრივია, თავის გამოხატულებას იგი სირიაშიც პოულობდა.

** მამლუქთა პერიოდის სირია იყოფოდა სანაიბოებოდ. სულ იყო 6 ადმინისტრაციული ერთეული, კერძოდ: დამასკოს, ჰალების, ტრიპოლის, ჰამის, საფედის და ალ-ქარაქის სანაიბოები [18, 135—238; 19, 129—130]. ამ ადმინისტრაციულ ერთეულებს ზოგჯერ უწოდებდნენ „მამლაქა“-ს (მრ. „მამალიქ“) [92, 144, შენ. 2]. ალ-ლაზალის დროს სირიაში იყო 7 სანაიბო: ჰალები, ჰამა, ტრიპოლი, აშ-შამი (დამასკო), საფედი, ღაზა და ალ-კულსი (იერუსალიმი) [19, 140].

*** სიტყვა „სანჯაყი“ არაბული ენის სირიულ დიალექტში დამკვიდრდა ჯერ კიდევ მამლუქთა დროს [20, 152].

უკვე სულთან სულეიმან კანუნის დროს სირიაში* სამი დიდი ადმინისტრაციული ერთეული იყო წარმოდგენილი: დამასკოს (აშ-შამ), ჰალეპის (აღ-ე-პო) და ტრიპოლის (ტარაბლუს აშ-შამ) ვილაეთი.

დამასკოს ვილაეთი

სირიის ყველაზე ვრცელი პროვინცია — დამასკოს ვილაეთი გადაჭიმული იყო ჩრდილოეთით მაართ ან-ნუშანიდან სამხრეთისაკენ ალ-არიშამდე, ე. ი. სინის ნახევარკუნძულამდე, თუმცა ალ-ლაზალის აჯანყების შემდეგ, როგორც უკვე ითქვა, მისი საზღვრები მნიშვნელოვნად შეიკვეცა [21, 95].

პირველი ოსმალური დოკუმენტი დამასკოს ლივის ვაკფების აღწერით, რომელიც აღნიშნულია პროფ. ბ. ლუისის მიერ, განეკუთვნება 1525-26 წწ. [22, 153]**. შემდგომი პერიოდის დამასკოს ვილაეთი უფრო ვრცლად და დეტალურადაა წარმოდგენილი ოსმალურ დოკუმენტებში, რაც იმის დამადასტურებელია, რომ ოსმალური სამხედრო-ფეოდალური სისტემა აქ ალ-ლაზალის აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ, კერძოდ სულთან სულეიმან კანუნის გამოცელების პერიოდში დამკვიდრდა***.

სირიის ცალკეულ ვილაეთებში შემავალი სანჯაყების რაოდენობის განსაზღვრა ძნელდება იმის გამო, რომ რამდენიმე სანჯაყი ზოგჯერ ერთ სანჯაყად ითვლებოდა ან გადადიოდა ერთი ვილაეთიდან მეორეში. რთული პოლიტიკური ვითარება და მეტოქეობა ოსმალთა და ადგილობრივ ფეოდალებს შორის ასევე განაპირობებდნენ ზოგიერთ ადმინისტრაციულ ცვლილებებს [19, 145]. ეს გარემოება განსაზღვრავს იმ ცნობების მრავალფეროვნებას და ზოგჯერ წინააღმდეგობებსაც, რომელთაც წყაროებში ვხვდებით.

XVI—XVII სს. თურქული წყაროების მიხედვით, დამასკოს ვილაეთი ძირითადად 10—11 სანჯაყისაგან შედგებოდა. ეს სანჯაყებია: იერუსალიმი (ალ-კუდს), ნაბლუსი, ღაზა, საფედი, აჯლუნი, ალ-ლაჯუნი, საიდა (სიდონი), ბეირუთი, ალ-ქარაქი და შაუბაქი (ალი ჩაუშის მიხედვით ქარაქ-შუვანი), თადმორი (პალმირა) და საკუთრივ დამასკოს სანჯაყი [11, 96], [25, 6. 179]****. უნ-

* სახელწოდება „სირია“ (არაბ „სურია“) ძველი ბერძენისაგან მიიღო იმ ტერიტორიამ, რომელიც გადაშლილია ქალაქ სურის (ტიროსის) გარშემო. იმ ქვეყნის აღსანიშნავად, რომელიც მდებარეობდა კილიკიიდან ეგვიპტემდე და ხმელთაშუა ზღვიდან არაბეთის უღბნომდე, არაბები იყენებდნენ ტერმინს „აშ-შამ“ [23, 14]. „აშ-შამ“ აღნიშნავდა აგრეთვე დამასკოსაც ან დამასკოს პროვინციას.

** XVI ს. დამლევის დამასკოს ოსმალური ვაკფების დოკუმენტები შესწავილი იქნა ეან-პოლ პასკუალს [24, 39—84].

*** ოსმალური დოკუმენტები (კანუნამეები) გამოქვეყნებული აქვს ო. ლ. ბარკანს: შამის ვილაეთისა — Kanunnâme-i Vilayet-i şam, დათარიღ. 1548 (955) წ., ჰალეპის — Haleb Livâsi Kanunî, დათარიღ. 1570 (978) წ. [26, 206—210, 220—227]. ორივე დოკუმენტი თარგმნილია რუსულ ენაზე ა. ს. ტვერტინოვას მიერ [11, 70—81]. ო. ლ. ბარკანის მიერ გამოქვეყნებული ზოგიერთი დოკუმენტი, კერძოდ ტრიპოლის, დათარიღ. 1571 (979) წ., იერუსალიმის (უთარიღი) და საფედის, დათარიღ. 1555 (969) წ. კანუნამეები ა. ს. ტვერტინოვას ნაშრომში წარმოდგენილი არაა [26, 201—216, 217—219, 229—230].

**** იგივე მასალებია გამოყენებული M. Belin-ის ნაშრომში [27, 187—301]. ევლია ჩელების ცნობით, XVII საუკუნის 70-იან წლებში დამასკოს ვილაეთში იყო 13 სანჯაყი. თურქი მოგზაური აღნიშნულ ვილაეთში ახსენებს საიდას და ბეირუთს, სხვაგან კი ორივე ამ ქალაქს საიდას ვილაეთს მიაკუთვნებს, რაც სინამდვილეს უფრო შეეფერება [28, 425, 531]. ჰამერი ასახელებს დამასკოს ვილაეთის მხოლოდ 8 სანჯაყს [29, 61]. თანამედროვე არაბი მკვლევარის ა. აბდ-ან-ნურის ვრცელ გამოკვლევაში XVI—XVIII სს. სირიის ქალაქების შე-

და შევნიშნოთ, რომ დამასკოს სანჯაყს (ლივას) რამდენადმე თავისებური სტატუსი ჰქონდა, ვინაიდან იგი უშუალოდ დამასკოს ბეგლარბეგის იურისდიქციას ემორჩილებოდა, მაშინ როცა სხვა სანჯაყების სათავეში სანჯაყბეგები იდგნენ [5, 91]. სანჯაყები ჰამა, ჰომსი, სალამია და ჯაბალა თავდაპირველად ტრიპოლის საფაშოს ეკუთვნოდნენ, მაგრამ XVIII საუკუნეში მას ჩამოსცილდნენ და დამასკოს შეუერთდნენ. ამავე პერიოდში ჰომსის და ჰამის სანჯაყები დამასკოს ფაშის მალიქანედ* გამოცხადდნენ [21, 96].

დამასკოს ეიალეთის უდიდეს ნაწილს პალესტინა** შეადგენდა. ოსმალური დოკუმენტური წყაროები, კერძოდ საგადასახადო რეესტრები და ფირმანები უკვე XVI საუკუნის პირველი ნახევრიდან მოკიდებული შეიცვენ გრცელ მასალას პალესტინის ცალკეული სანჯაყების, ნაპიების და სოფლების შესახებაც კი***. მასალების ასეთი სიუხვე გასაგები გახდება თუ გავითვალისწინებთ უპირველეს ყოვლისა პალესტინის საყოველთაოდ აღიარებულ რელიგიურ სტატუსს. როგორც ცნობილია, აქ გადიოდა ჰიჯაზისაკენ მიმავალი საპილიგრიმო გზა, რომლის დაცვაც სულთნის ერთ-ერთ საპატიო მოვალეობად ითვლებოდა. პალესტინა ასრულებდა აგრეთვე სატრანზიტო ფუნქციებს იმპერიის დედაქალაქსა და კაიროს შორის. და აილოს, დამასკოს ეიალეთს, კერძოდ პალესტინას, ტრადიციულად სტრატეგიული მნიშვნელობაც ჰქონდათ, რაც გამოიხატებოდა ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ აუზის სამიწათმოქმედო რაიონების დაცვაში უდაბნოს ტომების მუდმივი შემოსევებისაგან [34, 39—40].

პალესტინის შესახებ ჩვენს ხელთ არსებული მასალებიდან ირკვევა, რომ XVI საუკუნეში ამ რეგიონის მხოლოდ 4-5 დასახლებული პუნქტი იყო ქალაქის ხასიათისა, ხოლო სირია-პალესტინის ისტორიაში ადრე ცნობილი ქალაქები აქქა, იაფა, ბეთლემი (არაბ. ბეით-ლაჰმი), ტიროსი და ნაზარეთი (არაბ. ან-ნასირა), რომელთაგან ორი უკანასკნელი საფეის სანჯაყში შედიოდა, ჩვეულებრივი სოფლის დონეზე იმყოფებოდნენ [35, 12].

ოსმალთა გამგებლობის პერიოდში პალესტინა 4-5 ადმინისტრაციულ ერთეულად ანუ სანჯაყად იყოფოდა. უნდა შევნიშნოთ, რომ მუსლიმური ტრადიციის თანახმად, როგორც პალესტინაში, ასევე მთელს სირიაში, ადმინისტრაციული ერთეული ხშირად მთავარი ქალაქის სახელს ატარებდა, ასე მაგალითად, პალესტინის სანჯაყები ცნობილი იყვნენ სახელწოდებით იერუსალიმი, ლაზა, ნაბლუსი და საფედი, რომელთაგან ეს უკანასკნელი დღევანდელი ლიბანის სამხრეთ ნაწილსაც მოიცავდა [35, 9] და გამოირჩეოდა პა-

სახებ ჩამოთვლილია და დახასიათებული დამასკოს ეიალეთის ცალკეული ქალაქები, მაგრამ ფაქტობრივად არაა ნახვენი მათი ადმინისტრაციული სტატუსი [30, 333—365].

* „მალიქანე“ (ან „მულქი“) — სავარგული, მამული, რომელსაც სულთანი უბოძებდა ცალკეულ პირებს მფლობელობის გრცელი უფლებით [11, 205]. უკვე XVI საუკუნეში სირიაში არსებობდა ე. წ. „მალიქანე დივანი“-ს სისტემა, რომელიც აერთიანებდა, ერთი მხრივ, სულთნისა და მისი მაღალი მოხელეების და, მეორე მხრივ, „მულქების“ და „ვაყეების“ მფლობელთა ფისკალურ ინტერესებს [31, 451—452].

** სახელწოდება „პალესტინა“ ამ ქვეყანამ მიიღო ლათინური „Palaestina“-საგან. რომისა და ბიზანტიის ბატონობის ეპოქაში პალესტინა იყოფოდა სამ ნაწილად: Prima, Seconda, Tertia. რაბებმა ქვეყანა ორ სამხედრო ზოლად გაჰყვეს: „ჯუნდ ფილასტინ“ და „ჯუნდ ალ-ურდუნ“ [32, 355].

*** მავალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ საგადასახადო რეესტრები, რომლებიც ასახვენ საფედის სანჯაყის, ნაჰია ტაბარიასი შემავალ სოფელს ნაზარეთს [33, 416—425].

ლესტინის სხვა სანჯაყებისაგან ებრაელი მოსახლეობის მჭიდრო დასახლებათ [36, 6-7]. აღნიშნული ოთხი სანჯაყის საერთო ფულადი შემოსავალი XVI საუკუნეში 6 მილიონ ასპერს აღემატებოდა [37, 121]. მეხუთე ლაჯჯუნ-აჯლუნის სანჯაყი ცუდად იყო დასახლებული და ძირითადად ბედუინთა კონტროლს ემორჩილებოდა.

ლაზა-რამლას სანჯაყი მდებარეობდა ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროს გასწვრივ იაფიდან სამხრეთით და მისი უკიდურესი დასახლებული პუნქტი იყო ხან იუნის (სინის ნახევარკუნძულის ჩრდილო-აღმოსავლეთით). ეს სანჯაყი ჩრდილო-აღმოსავლეთით და აღმოსავლეთით ესაზღვრებოდა ნაბულუსის და იერუსალიმის სანჯაყებს.

ოსმალთა გამგებლობის დასაწყისში, ლაზამ გარკვეული აღმავლობა განიცადა, რისი მაჩვენებელიცაა ის ფაქტი, რომ ქალაქის მოსახლეობა 1000 კომლიდან (932/1525-26 წწ.) თითქმის 2000-მდე გაიზარდა (963-4 (1555-57 წწ.) [38, 1056]. XVI საუკუნეში და XVII ს. პირველ ნახევარში ლაზის გამგებლები იყვნენ ოსმალური წარმოშობის შუპუნის გვარის წარმომადგენლები, რომლებმაც ალკვეთეს ბედუინთა გამანადგურებელი თავდასხმები და სანჯაყის ტერიტორიაზე სანიმუშო წესრიგი დაამყარეს. აღნიშნული გარემოება, როგორც ჩანს, განაპირობებდა ქრისტიანი მოსახლეობის შესამჩნევ ზრდას ლაზაში, რაც თავის მხრივ გამოწვეული იყო ქრისტიანთა მიგრაციით სხვა არასტაბილური ვითარების რაიონებიდან, კერძოდ ტრანსიორდანიიდან, ჰებრონიდან (არაბ. აღ-ხალილ), იერუსალიმიდან და ეგვიპტიდან (კობტები) [39, 51]. ლაზა ერთმანეთთან აკავშირებდა სირიასა და ეგვიპტეს, ზოლო საქარავნო გზებით სუეციდან მის ბაზარზე შემოდოდა იემენის, ინდოეთის და შორეული აღმოსავლეთის საქონელი. ხშირად ლაზაში სალდებოდა ბედუინების მიერ ქარავნების დარბევით ნაშთი საქონელი, თუმცა როგორც ცნობილია, შარიათი კრძალავს ნაძარცვი ქონებით ვაჭრობას [19, 152]. გვიან, კერძოდ XVIII ს. მეორე ნახევარში ბედუინთა შემოსევების განახლებამ და როგმა შინაგანმა ფაქტორებმა მდგომარეობა სანჯაყში კვლავ გაართულეს [38, 1056].

ლაზა-რამლას სანჯაყი თავდაპირველად იაფსთან იყო გაერთიანებული, მაგრამ შემდეგ გამოეყო მას, შეინარჩუნა რა თავისი ადრინდელი დაყოფა ორ ნაპიად — ლაზა და რამლა. სანჯაყს მართავდა მირ-ლივა ანუ სანჯაყბეგი, ხოლო იმ შემთხვევაში, როცა სანჯაყბეგი მიდიოდა მექიდან დაბრუნებული პილიგრიმების შესახვედრად, მას ცვლიდა მუთასალიმი [40, 145—146]. სანჯაყბეგს, რომლის სრეზიდენცია უმეტესად ლაზაში იყო, ნიშნავდა დამასკოს ვალი. ლაზის გამგებლის წლადური შემოსავალი 400000 ასპერს შეადგენდა და რანგით იგი სხვა სანჯაყბეგებზე მაღლა იდგა, ვინაიდან ერთი კანუნნამეს მიხედვით მას ბეგლარბეგობამდე აღზევების საშუალება ჰქონდა [34, 41]. ზოგჯერ ლაზა-რამლას სანჯაყი ეძლეოდა იერუსალიმის მუთასარიფს როგორც არფალიკი*.

1742 წელს სტამბოლმა გადაწყვიტა ლაზა-რამლას სანჯაყი დამასკოს ეია-

* „არფალიკი“ — პირდაპირი გაგებით „ქერისათვის განკუთვნილი“ იყო ფეოდალური საკარგვიდან მიღებული შემოსავალი, რომელიც სახელმწიფოს ან სასახლის რომელიმე მრეხელს ეძლეოდა ჯამაგირად. იყო ორი სახის: როდესაც სანჯაყში აკრეფილი გადასახადების ნაწილი არფალიკად ეძლეოდა მრეხელს — „არფალიკ დირლიკი“ და როდესაც ხაზინა გასცემდა ჯამაგირის სახით — „არფალიკ ულუფე“ [41, 131].

ლეთისაგან გამოეყო და მალიქანედ ექცია*, მაგრამ როგორც ჩანს, ეს გადაწყვეტილება მთელი XVIII საუკუნის მანძილზე თანმიმდევრულად არ სრულდებოდა, მაგალითად, 1756 წლის ერთი ფირმანის შინაარსიდან ირკვევა, რომ სტამბოლი მოუწოდებდა დამასკოს ვალის დაეცვა აღნიშნული სანჯაყი [40, 149]. ხედავდა რა დამასკოს ეიალეთის ეკონომიკურ და სამხედრო უპირატესობას პალესტინის სანჯაყებზე, ოსმალეთის მთავრობა უიმედოდ თვლიდა ცდას შეეჩერებინა დამასკოს ვალის გავლენის ზრდა პალესტინაში. ქ. იაფისაკენ მიმავალი საქარაენო გზის უშიშროების უზრუნველყოფა, ბედუინების თავდასხმებისაგან სანჯაყების დაცვა, ყოველწლიური ჰაჯის მომზადებასა და ჩატარებაში აქტიური მონაწილეობა და ბოლოს საპილიგრიმო გზაზე განლაგებული ციხესიმაგრეებისათვის მარცვლეულის (ძირითადად ქერის) მიწოდება, ყოველთვის პალესტინის სანჯაყების გამგებელთა მოვალეობას შეადგენდა. პრაქტიკულად, ამ მოვალეობათა შესრულება შესაძლებელი იყო მხოლოდ დამასკოს ძლიერი ვალის მეთვალყურეობითა და დახმარებით [40, 149—151]. ამგვარად, იაფა და ღაზა-რამლა XVIII საუკუნეში ფორმალურად ჩამოსცილდნენ დამასკოს ეიალეთს, მაგრამ სინამდვილეში კვლავ დამასკოს ვალიზე იყვნენ დამოკიდებული.

როგორც სათანადო მასალებიდან ჩანს, ხმელთაშუა ზღვის ნავსადგური იაფა ეკუთვნოდა ნაჰია რამლას, რომელიც ღაზის სანჯაყში შედიოდა. ეს ქალაქი XVI ს. დამდევს ფაქტობრივად ნანგრევებად იყო ქცეული, თუმცა ტრადიციულად პალესტინაში მიმავალი პილიგრიმების თავშეყრის ადგილს წარმოადგენდა. ოსმალთა გამგებლობის დასაწყისში ქალაქი აღდგა და სავრძობლად გაიზარდა [42, 435]. თავისი გაცხოველებული სავაჭრო საქმიანობითა და საბაჟო შემოსავლით იაფა დამასკოს ვალის ყურადღებასაც იპყრობდა. მიუხედავად იმისა, რომ ფორმალურად იაფა დამასკოსაგან დამოუკიდებელი იყო და უშუალოდ სტამბოლს, კერძოდ რეის ეფენდის** ემორჩილებოდა, XVIII საუკუნეში დამასკოს ვალის მიერ ამ სანჯაყის ხელყოფა აშკარაა. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ იაფის მუთასარიფი სამხედრო ძალით ბევრად ჩამორჩებოდა დამასკოს ვალის, ხოლო ბაქების აკრეფასთან ერთად დამასკოს გამგებელი ან მისი რომელიმე მოხელე პოლიტიკურ პრეროგატივებსაც იღებდნენ, არსებული მდგომარეობა ნათელი გახდება. ის გარემოება, რომ შემოსავლის ერთი ნაწილი სტამბოლში იგზავნებოდა, ხოლო სანჯაყი ზოგჯერ ეძლეოდა რომელიმე დიდ მოხელეს „მუკატა“ს სახით, არსებითად არ ცვლიდა დამასკოს ამბიციებს [40, 145—146].

დამასკოს ეიალეთის ერთადერთი სანჯაყი, რომელიც მოიცავდა მდინარე იორდანის როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიას, იყო ალ-ლაჯჯუნის (Lajjeün და აჯლუნის (‘Ajlün სანჯაყი. XVI—XVII სს. დამდევს ეს ორი სანჯაყი ცალკეულ ადმინისტრაციულ ერთეულებს წარმოადგენდნენ, მაგრამ XVIII ს. მეორე ნახევარში ბე-

* როგორც წესი, ღაზა და ქალაქი ალ-ლიდი, რომელიც იერუსალიმის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარეობს, მალიქანედ ეძლეოდა ააფუდან ფაშას, რომელსაც შეეძლო მათი ილთიზამად გაცემა [19, 152].

** რეის-ეფენდი ანუ რეის-ულ-ქუთაბი იყო დივანი ჰუმაიუნის კანცლარიის უფროსი. მასვე ევალებოდა სავარეო-პოლიტიკურ ურთიერთობათა ხელმძღვანელობა. იგი თავად არ იყო დივანი ჰუმაიუნის წევრი, მაგრამ საკანცლარიო ბიუროკრატიულ სისტემაში მეორე ადგილი ეკავა ნიშანის შემდეგ [43, 163].

დუინებთან ბრძოლის გაძლიერების მიზნით ისინი გაერთიანდნენ და შექმნეს ერთი ადმინისტრაციული ერთეული სახელწოდებით „სანჯაყ აჯლუნ ვალაჯუნ“*. 1702 წელს აღნიშნული სანჯაყი ჩამოცილდა დამასკოს და ტრიპოლის ვილაეთს გადაეცა. როგორც ჩანს, ამ ადმინისტრაციულმა ექსპერიმენტმა ვერ ვაამართლა, ვინაიდან 1710 წელს იგი კვლავ დამასკოს ვილაეთს დაუბრუნდა და მის შემადგენლობაში დარჩა მთელი XVIII საუკუნის მანძილზე [40, 158].

აჯლუნ-ლაჯუნის სანჯაყი იყოფოდა 7 ნაჰიად, რომელთაგან ოთხი მდებარეობდა მდინარე იორდანის აღმოსავლეთით, ზოლო სამი — მის დასავლეთით. სანჯაყს მართავდა მუთასარიფი, რომლის რეზიდენციაც იყო ჯენინში. ოსმალთა ბატონობის ადრეულ პერიოდში ჯენინის რაიონი შეადგენდა სპეციალური სტატუსის ადმინისტრაციულ ერთეულს და ცნობილი იყო როგორც „იქტა ტურაბაი“**, მაგრამ შემდგომ იგი ჩვეულებრივ ოსმალურ ადმინისტრაციულ სისტემაში გაერთიანდა და მისი დიდი ნაწილი სანჯაყ ალ-ლაჯუნს შეუერთდა [35, 9].

ნაბლუსის სანჯაყი, რომელიც აჯლუნ-ლაჯუნის სამხრეთით მდებარეობდა, ასევე დამასკოს ვილაეთში შედიოდა. მართალია, XVIII საუკუნეში ადგილი ჰქონდა ცდას გადაეცათ იგი ტრიპოლის ვილაეთისათვის, მაგრამ ეს ცდა უშედეგოდ დამთავრდა. სანჯაყის გამგებელი, რომელიც მოხსენიებულია როგორც სანჯაყბეგი, მუთასარიფი, მუთასალიმი ან კაიმაკამი, იმყოფებოდა უ. ნაბლუსში და აქედან მართავდა 7 ნაჰიას, რომელთაც სათავეში ედგნენ ადგილობრივი შეიხები. ზოგჯერ ერთ-ერთი ამ შეიხთაგან ნაბლუსის გამგებლადაც ინიშნებოდა [40, 164—165]***.

დამასკოს ვილაეთში შედიოდა აგრეთვე იერუსალიმის სანჯაყიც (თურქ. „სანჯაყ-ი კუდს-ი შარფ“), რომელიც იერუსალიმის ნაჰიის გარდა შეიცავდა კიდევ ორ — ჰებრონისა და ბანუ ჰასანის ნაჰიას [40, 164—165].

იერუსალიმის განსაკუთრებული რელიგიური სტატუსი კარგად იყო ცნობილი და აღიარებული იყო ოსმალეთის იმპერიაში. სულა I მიერ სირიის დაპყრობისა და ახალი რეჟიმის დამყარების შემდეგ ქალაქის მოსახლეობა სამეფრ გაიზარდა, მაგრამ არა ებრაელთა ჩასახლების ხარჯზე. როგორც ჩანს, XVI საუკუნეში ებრაელი მოსახლეობისათვის ქ. საიდას მეტი სავაჭრო-ეკონომიკური მნიშვნელობა ჰქონდა, ვიდრე იერუსალიმს [44, 334].

* ზოგჯერ ეს ადმინისტრაციული ერთეული იწოდებოდა „სანჯაყ ლაჯუნ“ ანუ „სანჯაყ აჯლუნ“. ორივე ტერმინი ტოლფასოვანია და აღნიშნავს მთლიანად სანჯაყს [40, 158].

** XVI საუკუნეში ზოგიერთი ბედუინთა ტომის ბელადი სანჯაყბეგად ინიშნებოდა. ყველაზე ცნობილი ამ ბედუინთა შორის იყო ტურაბაის გვარი (ზოგჯერ იკითხება როგორც ტარაბაი), რომელსაც მიენდო გამგებლობა ალ-ლაჯუნში. მაგრამ ადგილობრივი ბედუინების დაწინაურება ადმინისტრაციულ სარბიელზე არ გამოიციხავდა მათ მტრულ დამოკიდებულებას ოსმალთა ხელისუფლების მიმართ, ან მათ ბრძოლას სხვა მეტოქე დევალეობთან [34, 45—46]. მაგალითისათვის შეიძლება დავსახლოთ ბედუინთა გავეუნინი ბელადი აჰმედ იბნ ტურაბაი, რომელიც ალ-ლაჯუნსა და ჩრდილოეთ პალესტინას განაგებდა 47 წლის მანძილზე (1601—1647) და დიდხანს ებრძოდა ამირა ფაზრ აღ-დის II-ს [44, 183—198]. 1677 წ. ტურაბაის შეიხებმა დაკარგეს ალ-ლაჯუნი. XVIII ს. დამდეგს ჩრდილოეთ პალესტინაში ასპარეზზე გამოვიდა ზეიდანის ბედუინთა ტომი, რომლის წარმომადგენელი იყო ცნობილი ზჰპირ ალ-უმარი [45, 28—30].

*** უ. ჰ. ე. დ. ი. ჩამოთვლის ბედუინთა შეიხებს, რომლებიც XVI ს. მეორე ნახევარში და XVII ს. დამდეგს ადმინისტრაციულ (და შესაბამისად დისკალურ) ფუნქციებსაც ასრულებდნენ პალესტინის მრავალ სანჯაყსა და ნაჰიაში [34, 67, შენ. 15].

იერუსალიმის სანჯაყს, რომელშიც შედიოდნენ ქალაქები არაჰა (იერიქონი) — ჩრდილო-აღმოსავლეთით, ალ-ხალონი (ჰებრონი) და ბეთ ლაჰმი (ბეთლემი) სამხრეთით, მართავდა მრ-მირანი (ორთულიანი ფაშა), თუმცა არ აყო გამორიცხული მის გამგებლად ვეზირის (სამთულიანი ფაშის) დანიშვნაც [19, 149]. XVIII საუკუნეში იერუსალიმის სანჯაყის სათავეში ვხვდებით მუთასარიფებს ან მუთასალიმებს, რომელთაც დამასკოს ვალი ნიშნავდა [40, 169—170]. XVIII ს. მიწურულიდან მოკიდებული სანჯაყის სტატუსი რამდენადმე შეიცვალა, ვინაიდან ამიერიდან უფრო ავტორიტეტული მუთასარიფის ნაცვლად, მის სათავეში თითქმის ყოველთვის დამასკოს ვალის მიერ დანიშნული მუთასალიმი დგას, ხოლო სტამბოლიდან გამოგზავნილ ფირმანებს, ახლა დამასკოდან მიღებული ბრძანებები ცვლიან [47, 247]. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ადგილი ჰქონდა მუთასალიმის ინსტიტუტის ტრანსფორმაციას, რის შედეგადაც ეს მოხელე დამასკოდან ინიშნებოდა სტამბოლის თანხმობით, ხოლო ზოგჯერ მისი შერჩევა საკუთრივ სანჯაყში ხდებოდა [48, 60].

იმის გამო, რომ იერუსალიმის სანჯაყი სამხრეთით და აღმოსავლეთით უდაბნოზე გადიოდა. იგი მუდმივად განიცდიდა ბედუინთა თავდასხმების საშიშროებას. XVI საუკუნეში, როცა ოსმალთა ხელისუფლება სირია-პალესტინაში ჯერ კიდევ ბრძოლისუნარიანი იყო, მომთაბარე ტომები (ბედუინები, ზოგჯერ კი ქურთები და თურქმენები) სპეციალურ გადასახადებსაც იხდიდნენ. მაგრამ XVII—XVIII საუკუნეებში მდგომარეობა შეიცვალა [35, 17]. ამ პერიოდში, სანჯაყის გამგებლის რეალური ხელისუფლება ვრცელდებოდა მხოლოდ მთავარიანი რაიონზე იერუსალიმსა და ჰებრონს შორის. მთელ პალესტინაში იერუსალიმის სანჯაყი ყველაზე ძნელად სამართავი რაიონი იყო და დამასკოს ვალის ყოველი ცდა, მოეწესრიგებინა აქ გადასახადების აკრფის საკითხი, გადაულახავ წინააღმდეგობებს აწყდებოდა [40, 170—171].

XVIII საუკუნის პალესტინის ადმინისტრაციულ სისტემასთან დაკავშირებით არსად არაა მოხსენიებული კადაა*, როგორც ადმინისტრაციული ერთეული. ეს, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს იმას, თითქოს კადაამ, რომელიც როგორც წესი, ყადის იურისდიქციას ემორჩილებოდა, არსებობა შეწყვიტა. როგორც ჩანს, ამ პერიოდში ტერმინი „კადაა“ ხშირად არ გამოიყენებოდა სანჯაყის ადმინისტრაციასთან დაკავშირებით და ამგვარად იგი არაა აღნიშნული როგორც გამოკვეთილი ადმინისტრაციული ერთეული [40, 173; 22, 47]. იერუსალიმის ყადის იურისდიქცია სცილდებოდა იერუსალიმის სანჯაყს, ვრცელდებოდა ლაზისა და ნაბლუსის სანჯაყებზე და ჰაიდასაც აღწევდა, რაც შესაძლებელია იერუსალიმის საერთო რელიგიური სტატუსიდან მომდინარეობდა. ყველა აღნიშნულ სანჯაყში ყადი ნიშნავდა თავის წარმომადგენელს (ნაიბს) სრული იურიდიული ფუნქციებით [32, 357].

ისევე როგორც მთელი სირიისათვის, პალესტინისთვისაც დამახასიათებელი იყო ცალკეული სანჯაყების გაერთიანება ან გაყოფა. ასე მაგალითად, 1525 წელს გაერთიანდნენ ლაზა და იერუსალიმი, ხოლო 1533—1539 წლებში ნაბლუსისა და საფედის სანჯაყები. XVI ს. მეორე ნახევრიდან მოკიდებული ზოგჯერ, ნაბლუსსა და ლაზას ისევ იერუსალიმის სანჯაყის შემადგენლობაში ვხვდებით, მიუხედავად იმისა, რომ წვრილი სანჯაყების ერთ ადმინისტრაციულ ერთეულად გაერთიანების ტენდენცია (XIX საუკუნის მეორე ნახევრამდე მაინც. მ. ტ.) პერმანენტულ ხასიათს არ ატარებდა. ძველმა არაბულმა სახელ-

* XVI საუკუნეში დამასკოს ვილაეტის კადაა იყო ბაალებქი და ჰაერანი [49, 17].

წოდებამ „აღ-არდ აღ-მუყადღისა“ („წმიდა მიწა“), რომელიც VII საუკუნეში არაბთა მიერ დაპყრობილ მთელ პალესტინას აღნიშნავდა, ოსმალთა ბატონობის პერიოდშიც დაიმკვიდრა ადგილი (თურქ. „Arāzī-i Muqaddese“) [32, 356].

ჰალეზის ეიალეთი

ჰალეზი იყო სირიის პირველი დიდი ქალაქი, რომელიც სელიმ I დაიკავა მარჯ დაბიკთან გამარჯვების შემდეგ 1516 წ. აგვისტოს დამლევს. სულთანმა ჰალეზის პირველ გამგებლად დანიშნა აჰმედ იბნ ჯაფარ აღ-ჰანაფი, ცნობილი როგორც კარაჯა ფაშა (გარდ. 927/1520 წ.), ხოლო პირველ დავთარდარად ვინმე აბდ-აღ-ქარიმ ჩელები [5, 3]. ოსმალთა ბატონობის დასაწყისშივე შეიქმნა ჰალეზის ეიალეთი, რაზეც მეტყველებენ თურქული დოკუმენტები*.

ჩრდილოეთ სირიის დიდი სავაჭრო ქალაქის — ჰალეზის ეკონომიკური მნიშვნელობა კარგად იყო ცნობილი ოსმალებისათვის. ამაზე მიგვითითებს ის ფაქტი, რომ სირიისა და აღმოსავლეთ ანატოლიის შეერთების შემდეგ, ამ რეგიონის საფინანსო საქმეების მოსაგვარებლად შეიქმნა სპეციალური სადევეთერდარო, რომლის მთავარი მოხელე ჰალეზში იმყოფებოდა [50, 327]**. ამასთან ერთად, ქალაქს სტრატეგიული მნიშვნელობაც ჰქონდა, ვინაიდან ვოლნის თქმით, იგი წარმოადგენდა „სირიის გასაღებს ჩრდილოეთიდან“ [51, 274].

წყაროებში არსებული წინააღმდეგობების გამო ჰალეზის ეიალეთის სანჯაყების რაოდენობის განსაზღვრა ძნელდება. უნდა ვიფიქროთ, რომ ჰემარიტებთან უფრო ახლოა იანი ალისა და ალი ჩაუშის ცნობები, რომელთა მიხედვით ამ ეიალეთში დაახლოებით 6-7 სანჯაყი იყო გაერთიანებული. ეს სანჯაყებია: საკუთრივ ჰალეზი, ადანა, ქილოსი, ბირეჯიქი, ბაალისი, მანზაჯი, მარათ ან-ნუმანი და ჰალეზის თურქმენების ანუ აზაზის სანჯაყი [25, 6, 180, 194; 11, 96]***.

XVI—XVIII საუკუნეებში ჰალეზის ეიალეთის სანჯაყების რაოდენობა იცვლებოდა, ვინაიდან სხვადასხვა დროს მის შემადგენლობაში შედიოდნენ ისეთი სანჯაყები (მაგ. ქილოსი, აზაზი, ბირეჯიქი, მარაში, ადანა, აინთაბი და მალატია), რომლებიც ტერიტორიულად ანატოლიაში გადადიოდნენ და ადვილად შეიძლებოდა მათი მიკუთვნება ჩრდილოეთით მდებარე ზოგიერთი სხვა ეიალეთისათვის [19, 153, 157]. ამის მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ თუნდაც ადანა, რომელიც 1516 წელს დაიკავა სელიმ I-მა, მაგრამ ადვილობრივი ფეოდალის რამადან ოღლუს უფლებები რამდენადმე არ შეუზღუდავს. 1606 წელს სამხრეთ ანატოლიის ეს ქალაქი ჰალეზის აჯანყებული გამგებლის, წარმოშობით ქურთი ფეოდალის ალი ჯანბულატის (თურქ. ჯანბულატ-ოღლუ) ხელში გადავიდა [54, 104—108; 55, 443]. 1607 წელს, როცა ოსმალებმა ალი ჯანბულატი დაამარცხეს, ადანაში მათი ხელისუფლებაც აღდგა, ხოლო

* ჰალეზის ლივის თურქული „მუფასალი“ არსებობდა უკვე 1518-20 წლებში [22, 150].

** 1567 წლიდან მოკიდებული დამასკოს საფაშოს თავისი დავთარდარი დანიშნა [52, 30; 34, 42—43; 5, 145].

*** კოჩიბეგ ორიჯელი ასახელებს ჰალეზის ეიალეთის 10 სანჯაყს, ცალკე გამოყოფს რა აზაზის, ქურთების და თურქმენების სანჯაყებს [53, 242]. ჰამერი აღნიშნული სანჯაყებიდან არ ასახელებს მხოლოდ ადანას [29, 61].

1608 წლიდან მოკიდებული ეს ქალაქი გახდა დამოუკიდებელი ეიალეთის ცენტრი, რომლის გამგებელსაც სულთანი ნიშნავდა [56, 182] *.

ჩრდილოეთ სირიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ თურქმენები, რომლებიც ძირითადად ჰალეების ეიალეთის ტერიტორიაზე მომთაბარებოდნენ. XVI საუკუნეში ოსმალთა ადმინისტრაციას უადვილებოდა მათთან ურთიერთობა, ვინაიდან თურქმენები არ იყვნენ ისე მრავალრიცხოვანი, როგორც ბედუინები. მიუხედავად ამისა, სტამბოლმა საჭიროდ ჩათვალა სირიელ თურქმენებზე კონტროლის გასაძლიერებლად ჰალეების ეიალეთში სპეციალური აზაზის სანჯაყის შექმნა. XVII—XVIII საუკუნეებში ოსმალთა ზელისუფლების კონტროლის შესუსტებით და მომთაბარეული ტომების მოძრაობის გაძლიერებით თურქმენებმაც ისარგებლეს: თავიანთი გავლენა მათ ცენტრალურ სირიაზე და ბოლოს დამასკოზეც გაავრცელეს. უკვე XVII საუკუნის პირველ ნახევარში თურქმენები დამასკოს იანიჩრების 1/4 შეადგენდნენ, ხოლო მათი ერთ-ერთი შეთაური ჰასანი იანიჩრების ცნობილი წინამძღოლი გახდა [57, 56].

XVIII საუკუნეში ჰალეების ეიალეთის ტერიტორია საგრძნობლად შემცირდა, ვინაიდან ადანას გარდა მას ჩამოსცილდნენ მაარათ ან-ნუმანი და ბირეჯიქი*. განსაკუთრებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა ქილოსი**, რომელიც ჰალეების ჩრდილოეთით მდებარეობდა. 1745 წელს იგი, ისევე როგორც აზაზი, დიდი ვეზირის ხასად გამოცხადდა, რაც არ გამოირიცხავდა მის ილთიზამად გაცემას. სხვადასხვა დროს ქილოსი შედიოდა ჰალეების, მარაშის ან ურფის ეიალეთებში და მას მართავდა მუთასალიმი, რომელიც ხშირად ფაშებისაგან სრული დამოუკიდებლობის მიღწევას ცდილობდა. ამგვარად, ქილოსი ე. წ. „dereh beylik“-ის ტიპის რაიონს წარმოადგენდა [59, 3-5].

ფაქტობრივად ასეთივე სტატუსი ჰქონდა ბეილანსაც, თავდაპირველად ისიც ჰალეების ეიალეთს ეკუთვნოდა, მაგრამ XVIII საუკუნეში, როცა მის გამგებლად ორთულიანი ფაშა დაინიშნა, ეს რაიონი ჰალეების ვალის იურის-დიქციიდან გამოვიდა [59, 5].

ჰალეების ეიალეთის მთავარი ნავსადგური იყო ისქანდერუნი (ალექსანდრეტა), რომელიც ჰალეებს აკავშირებდა ევროპის დიდ სავაჭრო ცენტრებთან [60, 131]. რაც შეეხება ჩრდილო-დასავლეთ სირიის უძველეს ქალაქს ანტიოქიას, ევლია ჩელების ერთი ცნობის თანახმად, იგი სანჯაყის სტატუსით ასევე ჰალეების ეიალეთში შედიოდა [61, 94], რასაც უფრო გვიან ფრანგი მოგზაური ვოლნიცი ადასტურებს [51, 276]***, როგორც ჩანს, ოსმალთა ბატონობის პერიოდში ანტიოქიას რაიონი შესამჩნევი აღმავლობა არ ვანუცდია და XVIII საუკუნეში დიდი სოფლის მდგომარეობაში დარჩა [19, 156].

თითქმის მთელი XVI—XVIII სს. მანძილზე ჰალეების ფაშა არ ყოფილა დამოკიდებული დამასკოზე. მიუხედავად ამბიციებისა, რასაც დამასკოს ფაშე-

* XIX საუკუნეში, 1865-69 წლებში ადანა კვლავ შეუერთდა ჰალეების ეიალეთს [58, 235].

** ბირეჯიქი (არაბ. ალ-ბირა) არის ქალაქი მდინარე ეფრატის მარცხენა ნაპირზე, ჰალეების ჩრდილო-აღმოსავლეთით, დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე. ბირეჯიქში ოსმალებს ჰქონდათ პატარა ბაზა თავისი სამდინარო ფლოტისათვის [62, 1233].

*** ქილოსი მდებარეობს ჰალეებიდან აინოაბისაკენ მიმავალ გზაზე. ქალაქი ჯანბულატების გვარის დეოდალითა რეზიდენცია იყო [63, 105—106]. ზოგიერთ ოსმალურ დოკუმენტებში ნახსენებია „ქილოსის ცადა“ [64, 164].

**** ზოგიერთი თანამედროვე არაბი მკვლევარიც ანტიოქიას ჰალეების ეიალეთის სანჯაყად მიიჩნევს [65, 30]; [66, 16].

ბი ავლენდნენ სირიის პოლიტიკურ სარბიელზე; მათ იწვიათად შესწევდათ ძალა თუნდაც მეზობელი საიდისა და ტრიპოლის ფაშების დახმარებით დაპირისპირებოდნენ ჰალეების გამგებელს. აშ-შაჰის ზოგიერთი ფაშის ცდას, თავისი გავლენისათვის დაემორჩილებინა ჰალეები, არსებითი შედეგი არ მოჰყოლია [19, 153—154]. მაშინ როცა დამასკოს ფაშას უნდა ეტარებინა ჰაჯის მეთაურის * მძიმე ტვირთი და მოეგვარებინა სამხრეთ სირიის და პალესტინის საკითხები, საიდის ფაშას საქმე ჰქონდა მთიანი ლიბანის ფეოდალურ სეპარატიზმთან, ხოლო ტრიპოლის ფაშას ასეთივე მოძრაობასთან ქესრუნასა და ჯუბაილში, ჰალეების ფაშა შედარებით შორს იდგა სირიისა და ლიბანის პრობლემებისაგან. მის ყურადღებას უფრო მეტად იზყრობდა ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთის, კერძოდ დიარბექირის, ანატოლიის, ერაყის და ირანის პოლიტიკური ვითარება [67, 23]; [19, 153].

XVI ს. მიწურულსა და XVII ს. დამდეგს ჰალეები აღმოჩნდა ჩათრეული იმ ფრაქციულ კონფლიქტებში, რომელთაც ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა პროვინციაში და კერძოდ სირიაში დამკვიდრებული იანიჩრები ქმნიდნენ. საინტერესოა, რომ ამ პერიოდში ჰალეების პოლიტიკურ სარბიელზე გამოვიდნენ დამასკოელი იანიჩრები, რომლებმაც ბრძოლა დაიწყეს აქ ფისკალური პრეროგატივებისათვის და დამთავრეს იგი ჰალეებზე სრული კონტროლის დაწესებით [52, 31—33]. 1603 წელს ჰალეების ახალი გამგებლის ნასუჰ ფაშის ზემოქმედანელობით და ქილის-აზაზის ქუთბი გამგებლის ჰუსეინ ფაშა ჯანბულატის დახმარებით, ჰალეების იანიჩრებმა განდევნეს დამასკოელები. მართალია, 1604 წელს დამასკოს იანიჩრებმა სცადეს ჰალეებში დაკარგული პოზიციების აღდგენა. მაგრამ ამ ცდას შედეგი არ მოჰყოლია [52, 34]. 1656-57 წლებში დამასკოელმა იანიჩრებმა მხარი დაუჭირეს ჰალეების აჯანყებულ გამგებელს აბაზა ჰასან ფაშას, მაგრამ კვლავ მარცხი განიცადეს [68, 278].

ტრიპოლის (ტარაბლუსის) ეიალეთი

სირიის მესამე ადმინისტრაციული ერთეულის — ტრიპოლის ეიალეთის წარმოშობის დრო ძნელია ზუსტად განისაზღვროს წყაროების ხასიათის გამო. ის ფაქტი, რომ ტრიპოლის ლივის ფისკალური აღწერა და კანუნნამე არსებობდა უკვე 1519 წელს [22, 151], კონკრეტულად არ მიგვანიშნებს ეიალეთის შექმნაზე*. უფრო მართებელია ვიფიქროთ, რომ ოსმალთა ბატონობის დასაწყისში ტრიპოლმა შეინარჩუნა ის მდგომარეობა, რომელიც მას ჰქონდა მამლუქების დროს, როცა ის იყო სირიის ერთ-ერთი სანაიბო. ამ ადმინისტრაციულ ერთეულს ახლაც ნაიბი მართავდა უწინდელი უფლებებით, მაგრამ ამჟამად როგორც ოსმალეთის იმპერიის მაღალი პროვინციული მოხელე.

* ოსმალთა მოხელეები ჰაჯის ჩატარებას სამხედრო ღონისძიების ტოლფასოვნად თვლიდნენ. XVI—XVII სს. ჰაჯის მეთაურებად ვხვდებით სხვადასხვა რანგის სირიელ მოხელეებს, ხოლო XVII ს. მეორე მეოთხედში დამასკოელ იანიჩართა მეთაურებსაც [68, 34]. 1708 წლიდან მოკიდებული ჰაჯის მეთაურად („ამირ ალ-ჰაჯჯ“) მხოლოდ დამასკოს ფაშას ნიშნავდნენ [69, 75].

** პაილი ინალჩიკი ტრიპოლის ეიალეთის შექმნას ათარიღებს 1570 წლით [70, 106], სხვაგან შენიშნავს, რომ ტრიპოლი შევიდა კვიპროსის ეიალეთში 1571 წელს ოსმალთა მიერ კუნძულის დაპყრობის შემდეგ [71, 723]. ტრიპოლის რაიონი კვიპროსის ეიალეთის სანაიბის შეადგენდა 1571—1573 წლებში [72, 305].

გაითვალისწინა რა ქალაქის დიდი მნიშვნელობა, აჯანყებულმა ალ-ლაზალმა 1520 წელს დაიკავა ტრიპოლი [5, 28], მაგრამ 1521 წელს ალ-ლაზალის დამარცხების შემდეგ ოსმალთა ხელისუფლება აქ აღდგა. ამიერიდან პროვინციის სათავეში იღვწენ ოსმალთა ფაშები, რომლებიც რანგით ჩამორჩებოდნენ დამასკოს, ჰალეპის და საიდის ფაშებს. ტრიპოლის გამგებელი, როგორც წესი, ორ თულს ატარებდა, მაშინ როცა სირიის სხვა ეიალეთებს სამთულიანი ფაშები განაგებდნენ [19, 158]. აღნიშნული გარემოება სრულებით არ ამცირებდა ტრიპოლის ეიალეთის მნიშვნელობას. ეიალეთის დიდი ნაწილი ხმელთაშუა ზღვის სანაპირო ზოლს მოიცავდა, საკუთრივ ტრიპოლი კი წარმოადგენდა საპორტო ქალაქს, რომელიც თავისი მტკიცე ციხესიმაგრით კონტროლს უწყევდა აღმოსავლეთით მდებარე ვრცელ ტერიტორიას. ტრიპოლის ეიალეთი მრავალფეროვანი იყო თავისი ბუნებრივი რესურსებით და რელიგიური თემებით, რომლებსაც თავიანთი ადგილი და შინამშობელობის ტრადიციული ფორმები ჰქონდათ. ასეთ ვითარებაში, აღმინისტრაციული ფუნქციების შესრულებისას ტრიპოლის ფაშა ფარკეულ სიძნელეებს აწყდებოდა მანამდე, ვიდრე შეიქმნებოდა მეოთხე — საიდის საფაშო [19, 159].

ტრიპოლის ეიალეთში შევიდნენ მარონიტებით დასახლებული ჩრდილოეთ ლიბანის რაიონები ჯუბაილი, ბატრუნი და ბშარრი. მამლუქთა რეჟიმის დროს ეს რაიონები წვრილ ერთეულებად იყოფოდნენ, რომელთაგან თითოეული იშვიათად სცილდებოდა ერთ სოფელს და მის გარეუბანს; მათ სათავეში იღვწენ ადგილობრივი შემკვიდრობითი ბელადები — მუკადამები, რომლებიც როგორც ფისკალური მოხელეები ტრიპოლის პროვინციულ აღმინისტრაციას ემორჩილებოდნენ. მამლუქთა გამგებლობის ბოლოს მარონიტებით დასახლებულ რაიონებში გამოჩნდნენ ბაალებქიდან გადმოსახლებული შიიტები, რომელთა ბელადებმაც ბეერგან შეცვალეს მარონიტი მუკადამები. XVI საუკუნეში ტრიპოლის ოსმალთა ფაშებმა აღიარეს როგორც მარონიტი, ასევე შიიტი ბელადების უფლებები [73, 4].

უკვე XVI საუკუნეში ტრიპოლის ეიალეთის პოლიტიკური მდგომარეობა არ ხასიათდებოდა სიმტკიცითა და სტაბილურობით, რაც იმით დამთავრდა, რომ 1523 წელს იგი ფაქტობრივად დამასკოს ფაშას დაექვემდებარა [74, 30]. მაგრამ დამასკოს გამგებლის უფლებამოსილებანი და რაც მთავარია სამხედრო ძალა საკმარისი არ აღმოჩნდა ლიბანელ ფეოდალთა სებარატიზმის ასალავმად. ამასთან ერთად, 1577—1590 წლებში ირან-ოსმალეთის ომი სტამბოლს აიძულებდა მეტი ყურადღება დაეთმო სირიაზე მტკიცე კონტროლის დაწესებისათვის. აღნიშნულმა ფაქტორებმა განაპირობეს ტრიპოლის გამგებლებად იმ ადგილობრივი ფეოდალების დაწინაურება, რომლებიც მეტ გავლენას აღწევდნენ ლიბანში და ამავე დროს დამასკოს ფაშის მხარდაჭერითაც სარგებლობდნენ. მაგალითად, 1528—1579 წლებში ცენტრალურ და ჩრდილოეთ ლიბანში დაწინაურდა თურქმენული წარმოშობის ამირა ასაფი, რომლის ხელისუფლება ვრცელდებოდა არა მარტო ტრიპოლის პროვინციაზე, არამედ ბეირუთზე, ჰომსის და ჰამის სანჯაყებზეც [74, 30]. 1579 წლიდან მოკიდებული, ასაფთა მეტისმეტი გაძლიერებით შემფთობებულმა ოსმალთა ხელისუფლებმა წინ წამოსწიეს ასაფთა მეტოქე ფეოდალი იუსუფ საიფა*, რომელიც ოსმალთა ფაშის

* ცნობილია, რომ საიფას გვარის ფეოდალებიც წარმოშობით თურქმენები იყვნენ, თუმცა არსებობს მოსაზრება მათი ქურთული წარმოშობის შესახებ [74, გვ. 28, შენ. 1]. XVII ს. დამასკოელი ავტორი მუჰამად ალა-ამინ ალ-მუჰიზბი თავის „ცნობილ პირთა ბიოგრაფიებში“ იუსუფ საიფას ტარაბლუსის სახელოვან ამირად მოიხსენიებს [93, 503].

ჩანგით ტრიპოლის გამგებელი გახდა [19, 157]. ასაფთა გავლენა ტრიპოლის ეიალეთში კვლავ გაძლიერდა 1584 წლის შემდეგ და მეტოქეობა ლიბანელ ფეოდალებს შორის გაგრძელდა.

1591 წელს მუშავედ ასაფის გარდაცვალების შემდეგ იუსუფ საიფა კვლავ დაინიშნა ტრიპოლის ფაშად. 1593 წლიდან 1618 წლამდე მცირედი შეფერხებით იგი ინარჩუნებდა ტრიპოლს, ხოლო 1593 წლის შემდეგ მას ქესრუანსა და ბეირუთზეც მიენიჭა ფისკალური პასუხისმგებლობა. ურთიერთობა ტრიპოლისა და დამასკოს ფაშებს შორის ასეთ პირობებში რა თქმა უნდა მეგობრული ვერ იქნებოდა, ვინაიდან აშკარა ხდებოდა ქესრუანისა და ბეირუთის ჩამოშორება დამასკოს ეიალეთისაგან ტრიპოლის ფაშის სპარავებლად. ამიტომ, როცა 1591 წელს შუფის ძლიერმა ფეოდალმა სამხრეთ ლიბანიდან ფახრ ად-დინ მანამა დაიკავა ბეირუთი და ქესრუანის ნაწილი, დამასკოს ფაშას არავითარი ზომები არ მიუღია თავისი „ვიასლის“ იუნუს საიფას გადასარჩენად [73, 32]. ლიბანელ ფეოდალთა ბრძოლა ტრიპოლის ეიალეთში, გავლენის მოსაპოვებლად მთელი XVI—XVIII საუკუნეების მანძილზე გაგრძელდა.

თურქული წყაროების თანახმად ტრიპოლის ეიალეთში 5 სანჯაყი შედიოდა: საკუთრივ ტრიპოლის, ჰამის, ჰომის, სალამის და ჯაბალას სანჯაყები [25, 6, 179]; [11, 97—98]; [53, 242]*. პროფ. აბდ-ალ-ქერიმ რაფიკი ტრიპოლის ეიალეთს მიაკუთვნებს აგრეთვე სანჯაყებს ალ-ლაზიკიას (ლატაკია) და ალ-ჰასნს, თუმცა იქვე დასძენს, რომ დროთა განმავლობაში ზოგიერთი სანჯაყი უქმდებოდა და ახალი ერთეულები წარმოიქმნებოდა [21, 96].

XVIII საუკუნეში ჰამისა და ჰომის სანჯაყები ჩამოსცილდნენ ტრიპოლის ეიალეთს** და დამასკოს ვალის განკარგულებაში გადავიდნენ როგორც მისი მალიქანე, რაც დაკავშირებული იყო დამასკოს ვალის მზარდ პასუხისმგებლობასთან ყოველწლიური ჰაჯის ორგანიზების და დაფინანსების მოთხოვნებიდან გამომდინარე [21, 96]. სირიელი აზმების ხანგრძლივი გამგებლობის პერიოდში (XVIII ს.) დამასკოს ფაშის სახელით ჰამას და ჰომის მართავდნენ მუთასარიფები [76, 3].

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დამასკოსა და ტრიპოლის ეიალეთებში შემავალი მრავალი ადმინისტრაციული ცენტრი XVI ს. დამდეგს დაქვეითებას განიცდიდა, მაგრამ არ შეიძლება ეს ფაქტი უშუალოდ ოსმალთა ბატონობას დავეუკავშიროთ. ცნობილია, რომ სირია-პალესტინის ბევრი ქალაქი ოსმალებს, ნაწილობრივ მაინც, ნანგრევების სახით დახვდა [77, 102—103]. დამასკოც კი, სირიის აღიარებული პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ცენტრი თემურ ლენგის 1400 წლის შემოსევის შემდეგ მთლიანად ვეღარ აღდგა [78, 467]. არა მარტო სირია, არამედ მთელი არაბული აღმოსავლეთი დაქვეითებას განიცდიდა გაცილებით ადრე და ეს პროცესი უშუალოდ ოსმალეთის ექსპანსიასთან არ შეიძლებოდა ყოფილიყო დაკავშირული [79, 84—85].

საიფის (სიფონის) ეიალეთი

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, აღრინდელ თურქულ წყაროებში საიფა და ბეირუთი მოხსენიებული არიან დამასკოს ეიალეთის სანჯაყებად. ამავე დროს, ოს-

* იმავე სანჯაყებს ასახელებენ ჰამერი [29, 61] და ა. ლამენსი [6, 60]. ზოგიერთი თანამედროვე არაბი ავტორის ნაშრომში, რომელიც XVI ს. დამდეგის ქ. ჰამას ეხება, ტრიპოლის ეიალეთის იგივე სანჯაყებია ჩამოთვლილი [75, 82].

** ევლია ჩელეზი ტრიპოლის სანჯაყებს შორის არ ასახელებს ჰამას და ჰომის [21, 404].

მალური საარქივო მასალების საფუძველზე დადასტურებულია სირიაში მეოთხე — საიდის (სიდონის) ეიალეთის არსებობა (თურქ. „ეიალეთი საიდა“, „საიდა ეიალეთი“ ან „საიდა ვა ბეირუთ ეიალეთი“). ახალ ეიალეთში შევიდა ე. წ. „ლიბანის სამირო“, რომელიც განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა სირიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. სამირო მოიცავდა ლიბანის მთიანეთის სამხრეთ ნაწილს, კერძოდ ქესრუანს და დრუზების ისეთ ტრადიციულ რაიონებს, როგორცაა ალ-მთანი, ღარბი, ჯარდი და შუფი [73, 2].

მამლუქების დროს სამხრეთ ლიბანში არსებულმა მიწისმფლობელობის სისტემის თავისებურებამ, ობიექტური საფუძველი შექმნა აქ სამიროს წარმოშობისათვის. ლიბანის ეს სანაპირო ზოლი სტრატეგიული მნიშვნელობისა იყო და მამლუქები ცდილობდნენ შეენარჩუნებინათ ადგილობრივი ბელადების ანუ შეიხი-ფეოდალების, ლოიალური დაჰოკიდებულება რეჟიმისადმი. ამ მიზნით ლიბანელ ფეოდალებს ეძლეოდათ იქტა როგორც პალკას* ამირებს, მაგრამ არა სირიის რომელიმე რაიონში, არამედ საკუთრივ ლიბანში. მათვე ეკისრებოდათ მიღებული იქტას ფარგლებში სამხედრო და საპოლიციო ფუნქციების შესრულება. მამლუქთა ბატონობის დასასრულს ქესრუანში დაწინაურებულმა თურქმენმა ამირებმა და დრუზმა ფეოდალებმა თავიანთი იქტა მემკვიდრეობით მამლუქებთან აქციეს, მაშინ როცა მათი ვალდებულებები და ფუნქციები რამდენადმე ბუნდოვანი გახდა [73, 2-3].

ლიბანის სამიროს საბოლოო ჩამოყალიბება ოსმალთა ბატონობის პერიოდში დამთავრდა. ახალმა ხელისუფლებმა აღიარეს სამხრეთ ლიბანის ფეოდალთა მემკვიდრეობითი უფლებები, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ თუ ადრე ისინი მამლუქთა სამხედრო ორგანიზაციაში იყვნენ გაერთიანებული, ახლა პალკას ყოფილი ამირები იმპერიის ფისკალურ სისტემაში ჩაერთვნენ. ბეირუთისა და საიდის ადმინისტრაციული ერთეულები აღმოჩნდნენ სამ ფისკალურ ერთეულში: ქესრუანში (რომელიც ეკავათ თურქმენ ასაფებს), ღარბში, მთისა და ჯარდის ჩათვლით (ეს რაიონი ემორჩილებოდა დრუზ არსლანებს) და შუფში, რომელიც დრუზი მანების სამფლობელოს წარმოადგენდა [73, 3]. ადგილობრივი ფეოდალები დამოუკიდებლად განაგებდნენ საშინაო საქმეებს, მაგრამ როგორც აღნიშნეთ, ვალდებული იყვნენ შეესრულებინათ ფისკალური ფუნქციები. გადასახადების აკრეფასთან დაკავშირებული სიძნელეები აიძულებდნენ ლიბანის ვაელებთან ამირებს მიემართათ უფრო წვრილი შეიხი-ფეოდალებისათვის, რომლებიც ასეთ ფისკალურ საფუძველზე მათი ვასალები ხდებოდნენ [73, 3].

XVI საუკუნეში სამხრეთ ლიბანის აღნიშნული რაიონები ფაქტობრივად ერთმანეთისაგან განცალკევებული იყვნენ, მაგრამ 1591 წლიდან მოკიდებული შუფის მანთა გვარის ფეოდალებმა შეძლეს ღარბის შეერთება და დრუზების მთელ მთიანეთზე თავიანთი კონტროლის დაწესება. 1605 წლიდან მოკიდებული მათ დაიკავეს ქესრუანიც და ამგვარად სამხრეთ ლიბანის სამივე ფისკალური ერთეული გააერთიანეს. დრუზი ფეოდალები, ჯერ მანთა გვარის წარმომადგენლები (1605—1697 წწ.), ხოლო შემდეგ მათი მემკვიდრე შიჰაბები (1697—1841 წწ.) ცნობილი გახდნენ როგორც „მთიანი ლიბანის ამირები“, თუმცა ოფიციალურად მათ ეწოდებოდათ „დრუზების მთიანეთისა და ქესრუანის მულთაზიზიმები“ ან „შუფისა და ქესრუანის მულთაზიზიმები“ [73, 3-4]. ფაქტობრივად ეს

* პალკას ცხენოსინთა ჯარი არამამლუქებისაგან შედგებოდა [88, 99].

საამირო წარმომადგენელმა შემკვიდრებით ფეოდალურ ერთეულს, რომელიც ზემოდსახლებული ორი პროვინციისაგან შედგებოდა. როგორც მაანები, ასევე შიპაბებიც არაერთხელ დაპირისპირებიან სირიის ოსმალთ ფაშებს. რაც იწვევდა ცენტრიდანული ძალების გააქტიურებას მთელ სირიაში.

ახალი ეიალეთის წარმოშობაც დაკავშირებული იყო ლიბანელი ფეოდალების სეპარატისტულ მოძრაობასთან და სულთანის სურვილთან, გაეძლიერებინა კონტროლი ძნელად დასამორჩილებელ დრუზებზე. ამაზე მიგვიჩივებს ის ფაქტი, რომ საიდის საფაშო შეიქმნა მას შემდეგ, რაც დრუზების მეამბოხე ამირა ფაზრ ად-დინ II მაანს 1613 წელს იძულებული გახდა ლიბანიდან გაქცეულიყო. 1614 წელს (1023 წ. 28 მუჰარამის—1614 წ. 10 შარტის) ღირმანით) სულთანმა ბრძანა შეექმნათ საიდის ეიალეთი სანჯაყებისაგან საიდა-ბეირუთი და საფედი, რომლის სათავეშიც ბეგლარბეგო დადგა [81, 2; 82, 16; 71, 723]. ჩვენთვის ცნობილია, რომ აღნიშნული ადმინისტრაციული ერთეული არსებობდა 1660 წლის შემდეგ, მაგრამ არ ვიცით 1614 წლიდან მოცილებული, რამდენად სანჯარძლივი იყო მისი ისტორია. ახალი ეიალეთის შექმნით დრუზების გავლენა ამ რეგიონზე საგრძობლად არ შესუსტებულა და 1615 წელს ამირა ალი მაანმა გარკვეული თანხის გადახდის შემდეგ კვლავ დაიბრუნა დამასკოს ვალისაგან საიდა-ბეირუთის და საფედის სანჯაყები. 1618 წელს სამშობლოში დაბრუნებულმა ფაზრ ად-დინ II მიიღო საფედის სანჯაყი, ხოლო უფრო გვიან, 1654 წელს, ეს რაიონი გადაეცა ამირა მულჰიმ შაანს [81, 2-3]. შესაძლებელია, დრუზი ამირების პრეტენზიებს საფედზე, რომელიც უფრო პალესტინას ეკუთვნოდა, ვიდრე სამხრეთ ლიბანს, ისიც აძლიერებდა, რომ საფედის სანჯაყის მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს დრუზები შეადგენდნენ [83, 41]. რადგანაც დრუზი ფეოდალები აღნიშნულ სანჯაყებს იღებდნენ უშუალოდ დამასკოს ვალისაგან, იქმნება შთაბეჭდილება, რომ საიდის ეიალეთი გაუქმდა შექმნიდან უკვე ერთი წლის შემდეგ, ხოლო მისი სანჯაყები ისევ დამასკოს ფაშის იურისდიქციას დაემორჩილნენ. ვინაიდან ფაზრ ად-დინ II-ის გაქცევის შემდეგ მაანებმა მორჩილებაში იყვნენ, საიდის ეიალეთის ცალკე არსებობაც ზედმეტი ჩანდა. ალბათ დამასკოს გამგებლებიც საიდის დეკარგვას საზიანოდ მიიჩნევდნენ როგორც თავიანთი პრესტიჟის, ასევე მატერიალური რესურსების თვალსაზრისით და იბრძოდნენ მისი დაბრუნებისათვის. ამირა ფაზრ ად-დინ II-ის დაბრუნებამ, მტრული საქმიანობის განახლებამ და დამასკოს ფაშის დამარცხებამ 1623 წელს, საჭირო გახადა კონტროლის გაძლიერება საიდის პროვინციაზე, რაც იმხანად სტამბოლს ისევ დამასკოს ჯაქტიური მონაწილეობით მიაჩნდა შესაძლებლად. ამასთან ერთად, ნათელი იყო ისიც, რომ შინაური პრობლემებით დაკავებული დამასკოს ფაშა, რომელსაც ხშირად საკუთარი იანიჩრების წინააღმდეგ უზღებოდა ბრძოლა, ყოველთვის ვერ ახერხებდა მორჩილებაში მოეყვანა დრუზები. დამასკოს ზოგიერთი ძლიერი ფაშის პოლიტიკური და ფინანსური ამბიციებიც ასევე არ აწყობდა სულთანს, რამაც საბოლოოდ განაპირობა ის, რომ 1660 წელს საიდის ეიალეთი აღდგენილი იქნა, ხოლო მის გამგებლად დაინიშნა დამასკოელი ალი ალა ალ-დავთარდარი [81, 3]. როგორც ჩანს, ეიალეთის აღდგენა მოხდა იმ რეფორმების შესაბამისად, რომელსაც ატარებდნენ ქიოფრულიუს გვარის ვეზირები, კერძოდ, მათი პირველი წარმომადგენელი დიდი ვეზირი მეჰმედ ფაშა ქიოფრულიოუ*.

* ქიოფრულიუს გვარის პირველი დიდი წარმომადგენელი იყო მეჰმედ ფაშა, რომელიც 1656 წ. დიდი ვეზირი გახდა. 1662 წ., მეჰმედ ფაშის გარდაცვალების შემდეგ, დიდი ვეზირის

ჩვენს ხელთ არსებული მეტად მცირერიცხოვანი კონკრეტული მასალების, კერძოდ, ევლია ჩელების ცნობების თანახმად, XVII ს. მეორე ნახევარში საიდის ეიალეთში შედიოდნენ შემდეგი ლიეები (სანჯაყები): ბეირუთი, საფედი, აქქა, ვილაიეთ ტიურაბი (თურქ. „livai vilâyeti Tûrabi), საიდა და ჯაბალ მაანი [21, 425]*. XVIII საუკუნის საიდის ეიალეთის სანჯაყებად დაყოფის საკითხი კიდევ უფრო ბუნდოვანია. ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, ეიალეთი დაყოფილი იყო სანჯაყებზე უფრო წვრილ ერთეულებად, რომელთაც „ნაჰია“ ეწოდებოდათ. მაგრამ ეს ტერმინი ძალზე იშვიათად გვხვდება ოსმალურ დოკუმენტებში, რაც ალბათ იმაზე მიგვიბრუნებს, რომ მას ოფიციალურად ფართო გამოყენება არ ჰქონია. ვინაიდან „ნაჰია“ ახავე დროს „მუკატაასაც“ წარმოადგენდა, უნდა ვფიქროთ, რომ უბირატესად ადგილი ჰქონდა ეიალეთის ფისკალური ხასიათის დაყოფას, თუნცა მუკატაას მფლობელი—მულთაზიმი ადმინისტრაციულ ფუნქციებსაც ასრულებდა [40, 121]. მართალია, იყვნენ ისეთი მუკატაებიც, რომელთა არსებობაც მხოლოდ გადასახადის აკრფასთან იყო დაკავშირებული და ისიც ერთ რომელიმე სამეურნეო სფეროში; მაგრამ ისეთი მუკატაები, რომლებიც ტერიტორიულ საფუძველზე იქმნებოდნენ და ადმინისტრაციული ერთეულის — „ნაჰიას“ ფუნქციებიც ჰქონდათ, საიდის ეიალეთში გაცილებით მეტი იყო. ამგვარად, მეტისმეტი დაქუცმაცება და ერთგვარი დეცენტრალიზაცია, რაც საიდის ეიალეთის თავისებურებად უნდა ჩაითვალოს, წარმოადგენდა იმის აღიარებას, რომ მულთაზიმი იყო ერთადერთი, ვისაც შეეძლო ოფიციალური პოლიტიკის გატარება „მუკატააში“, რომელიც, როგორც უკვე ვთქვით, ადმინისტრაციულად „ნაჰიას“ ტოლფასოვანი იყო [40, 121—122].

საიდის ეიალეთის ნაჰიების რაოდენობის ზუსტად განსაზღვრა რიცხობრივად შეუძლებელია დაკავშირებული, ვინაიდან მდგომარეობა ხშირად იცვლებოდა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მათი რაოდენობა 18-ს აღწევდა. ეიალეთის შემადგენლობაში შევიდნენ სანაპირო ზოლის ქალაქები ბეირუთი, საიდა (სიდონი), ტიროსი (სურ), აქქა, ჰაიფა, ხოლო დამასკოს ეიალეთის ნაჰიებიდან საფედი, ტიბერია და ნაზარეთი. საზღვაო ქალაქებს დიდი სავაჭრო მნიშვნელობა ჰქონდათ და ამგვარად მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებული ქვეყნის შიგნით მდებარე რაიონებთან, თუშცა საიდა და აქქა პოლიტიკურ ცენტრებსაც წარმოადგენდნენ. როგორც წესი, ფაშა (ვალი) თავისი ეიალეთის ცალკეულ ნაჰიებს ილთიზამად აძლევდა ადგილობრივ ფეოდალებს ან ტომთა ბელადებს, რომლებიც ცხოვრობდნენ როგორც „შეიხები“ (ან „შეიხ ნაჰიე“) [40, 123]. თავისთავად ცხადია, რომ ეიალეთის ყველა ნაჰია თავისი სიდიდითა და მნიშვნელობით ერთი ღირებულებისა არ იყო. მაგალითად, უფრო ვრცელ ნაჰიებს წარმოადგენდნენ ჯაბალ აშ-შუფ და ბილნდ ბიშარა, ხოლო ჰაიფა და ალ-ჯორა ყველაზე წვრილ ერთეულებს ქმნიდნენ [40, 126].

საიდის ეიალეთის სანჯაყებსა და ქალაქებს შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს აქქა. ოსმალთა ბატონობის დამდეგს, ეს საპორტო ქალაქი, რომელიც მაშინ დამასკოს ეიალეთში შედიოდა, ნანგრევებად

თანამდებობაზე დინიშნა მისი შვილი ფაზილ აჰმედ ფაშა, რომელიც 41 წლისა გარდაიცვალა. დიდი ვეზირი გახდა ქოფრულიუს ოჯახის მესამე წარმომადგენელი ყარა მუსტაფა ფაშა. ქოფრულიუს გვარის ვეზირებმა სცადეს ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცება და ჩაატარეს ღონისძიებები, რომლებმაც დროებით გააძლიერეს დაქვეითების გზაზე დამდგარი ოსმალეთი [10, 181—183].

* ჰამერი ასენენს საიდის ეიალეთს, მაგრამ არ ჩამოთვლის მის სანჯაყებს [29, 61—62].

იყო ქცეული და მცირე დასახლების ან სოფლის სახით არსებობდა [84, 211—212]. XVII—XVIII საუკუნეებში აქა საგრაზოდ გამოცხლდა და უკვე XVIII ს. პირველ ნახევარში საიდის ეიალეთის ერთ-ერთი კარგად დასახლებული ქალაქი და პალესტინის სავაჭრო ცენტრი გახდა. მისი მნიშვნელობა გაიზარდა 1750 წლიდან, აქ ზაჰირ ალ-უმარის (1737—1775) და უფრო მეტად აჰმედ ჯაზარ ფაშის (1775—1804) გამგებლობის პერიოდში, როცა აქა საიდის ფაშის რეზიდენციად იქცა [85, 341]. მიუხედავად ამისა, აღნიშნული პერიოდის თურქულ დოკუმენტებში სიტყვა „აქა“ მისი რეალური სტატუსის შესაბამისად და მითუმეტეს ეიალეთის დედაქალაქის შინაარსით ოფიციალურად არ ფიგურირებს. ჯაზარ ფაშაც კი, რომლის მოღვაწეობა და კარიერა ამ ქალაქთან იყო დაკავშირებული, არ ცდილა თავისი რეზიდენციის — აქის სახელი მთელ ეიალეთზე გაეცრელებინა. როგორც ჩანს, ასეთ მდგომარეობას განაპირობებდა ოსმალური სამხედრო-ფეოდალური სისტემის კონსერვატიული ხასიათი: ხელისუფლება და მისი წარმომადგენელი ადმინისტრაციული მოხელეები ცდილობდნენ შეენარჩუნებინათ ყოველივე ძველი მაშინაც კი, როცა ახლის წარმოშობა საეკონომიკურად იყო და მომხდარ ფაქტს წარმოადგენდა [40, 119—120].

ეიალეთის მეორე მნიშვნელოვანი ქალაქი, რომელიც საიდის ჩრდილოეთით მდებარეობდა, იყო ბეირუთი. მისი აღორძინება დაიწყო ჯერ კიდევ XIV საუკუნეში, როცა იქ დამკვიდრდნენ ბუჰთურთა გვარის ამირები [19, 162]; [86, 74—97]. მაგრამ ბეირუთის ნამდვილი აყვავება დაკავშირებულია ლიბანის დიდი ამირას ფახრ ად-დინ II მაანის (1590—1635), ზოლო შემდეგ შიჰაბი ამირების საქმიანობასთან XVIII—XIX საუკუნეებში. მართალია, ფახრ ად-დინი ბეირუთს არ მიიჩნევდა მნიშვნელოვან სავაჭრო პორტად და ამ საქმეში უპირატესობას საიდას ანიჭებდა, მაგრამ შიჰაბების დროს იგი დიდი სავაჭრო ცენტრი გახდა. უკვე XVIII საუკუნის დამდეგს ბეირუთი სირიის მეოთხე ქალაქი იყო დამასკოს, პალესტინის და ტრიპოლის შემდეგ [19, 163—164], ზოლო იმავე საუკუნის შუა წლებში მოსახლეობის სიმჭიდროვით მხოლოდ ტრიპოლს ჩამორჩებოდა. ბეირუთის მოსახლეობის დიდ ნაწილს შეადგენდნენ მარონიტები, რომლებიც დრუზი ამირების მფარველობით სარგებლობდნენ [87, 1138].

ბეირუთის ადმინისტრაციული სტატუსი ყოველთვის ერთნაირი არ ყოფილა. XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში ბეირუთის სანჯაყი ამირა ჰაიდარ შიჰაბს გადაეცა, ზოლო 1749 წელს ამირა მულჰიმმა უფლება მიიღო გაეერთიანებინა იგი ჯაბალ შუფთან. მართალია, ბეირუთის დამოუკიდებელი ადმინისტრაციული და ფისკალური სახე უცვლელი დარჩა, მაგრამ 1770 წლამდე იგი მაინც დრუზი ამირას იურისდიქციის ქვეშ იყო და მას შიჰაბთა მოხელე მართავდა. ჯაზარ ფაშამ საიდის ფაშად დანიშვნის შემდეგ აღადგინა ბეირუთის ადრინდელი სტატუსი, რაც შიჰაბებისათვის მის ჩამორთმევას ნიშნავდა. 1776—1777 წწ. ამირა იუსუფ შიჰაბი იძულებული გახდა უარი ეთქვა ბეირუთზე, რომელსაც ამიერიდან აქქიდან გამოგზავნილი მუთასალიმი მართავდა [40, 125—126].

საიდის სამხრეთით მდებარე ქალაქი ტიროსი (სურ) ბილად ბიშარის (თუ ბშარის) რაიონის ნავსადგური იყო. XVIII ს. 60—70-იან წლებში მას გარკვეული სავაჭრო მნიშვნელობა ჰქონდა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ჯაზარ ფაშამ ყურადღება აქქაზე გადაიტანა, ტიროსის ეკონომიკური და პოლიტიკური სტატუსი შესუსტდა [40, 125]. აღნიშნულ ეიალეთს ეკუთვნოდა აგრეთვე ქალაქი ჰაიფა, რომელიც ადრინდელ ოსმალურ დოკუმენტებში არაა აღნუსხული რო-

გორც მნიშვნელოვანი დასახლებული პუნქტი, მაგრამ XVII საუკუნიდან მოკიდებული მან გარკვეული სავაჭრო აღმავლობა განიცადა. XVIII ს. 40—50-იან წლებში ჰაიფა ხელთ იგდო ცნობილმა ზაჰირ ალ-უმარამა, ხოლო შემდეგ იგი ჯაზარ ფაშამ დაიკავა [88, 325].

ცნობილია, რომ ვინაიდან ოსმალთა მფლობელობის ხასიათი და სიმტკიცე იმპერიის ყველა ნაწილში ერთნაირი არ იყო, ოსმალეთის ეიალეებიც ორ კატეგორიად იყოფოდნენ: „სალიანეს არმქონედ“ (თურქ. „salyânesiz“) და „სალიანეს მქონედ“ (თურქ. „salyâneli“)*. „სალიანეს არმქონედ“ (ე. ი. „წლიურის არმქონედ“) ითვლებოდა ისეთი ეიალეთი, რომელშიც ხასები, ზიამეთები და თიმარები იყვნენ წარმოდგენილი. ასეთ ეიალეთებში გაბატონებული იყო ოსმალეთის სოციალურ-პოლიტიკური სისტემა მისთვის დამახასიათებელი ინსტიტუტებით. უფრო მრავალრიცხოვანი და ტიპური სწორედ „სალიანეს არმქონე“ ეიალეთები იყვნენ და მათ რიცხვს სირიის ეიალეთებიც განეკუთვნებოდნენ, თუმცა გამორიცხული არ იყო სირიაში „სალიანეს მქონე“ სანჯაყების არსებობა (მაგ. ლიზანისა და ბალესტინის ტერიტორიაზე) [34, 41].

ოსმალთა ბატონობის დროინდელი ზოგიერთი არაბული წყარო საფუძველს ვეძლევა ვიფიქროთ, რომ სირიის მოსახლეობა ოსმალურ ადმინისტრაციულ სისტემას არ თვლიდა რაღაც ახალ და უცხოურ მოვლენად და განიხილავდა მას შარიათისა და ისლამური სახელმწიფოსათვის შესაფერისი ტრადიციული კონცეფციების საფუძველზე („ალ-კავა'იდ ალ-კადიმია“) [52, 29]. თიმარიოტული სისტემის შემოღებას და ოსმალური ადმინისტრაციის დამკვიდრებას მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ მოუტანია ქვეყნის სოციალურ სტრუქტურაში. ცნობილი თურქი ისტორიკოსის პალილ ინალიზადის სიტყვით, ადგილი ჰქონდა „არსებულ ურთიერთობათა და კლასთა კონსერვატიულ შეთავსებას ოსმალურ ინსტიტუტებთან“ [89, 103]. ოსმალთა ბატონობის პერიოდში სირიაში შენარჩუნებული იქნა წინააღმდეგობები, განპირობებული ქვეყნისთვის დამახასიათებელი რთული ეთნო-კონფესიონალური პარტიკულარიზმითა და ლოკალური კონფლიქტებით. ეს წინააღმდეგობები ხშირად ტრადიციულ ხასიათს ატარებდნენ**, ზოგჯერ მათ რელიგიური ელფერიც გადაჰკრავდა, მაგრამ ისინი ყოველთვის კონკრეტული პოლიტიკური მიზნების რეალიზაციას ემსახურებოდა. ოსმალთა ხელისუფლება, მოქმედებდა რა პრინციპით „დაჰყავი და იბატონე“, დახმარებას უწევდა ხან ერთს, ხან მეორე მეტოქე დაჯგუფებას [90, 209—210, 212]. მთელი XVI—XVIII სს. მანძილზე სახელმწიფოს ოფიციალური სამოხელეო აპარატის ძირითად მიზანს სირიაში წარმოადგენდა სტატუს კვოს შენარჩუნება, რაც ფაქტობრივად ოსმალთა ბატონობის შენარჩუნებასაც ნიშნავდა [91, 200].

* „სალიანეს მქონე“ ეიალეთები, როგორც წესი, არ იყოფოდნენ სანჯაყებად, გამგებლები მათ მულქის საფუძველზე ფლობდნენ, ისინი ნახევრადამოუკიდებელ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ და მათთვის უცხო იყო ოსმალური თიმარიოტული სისტემა. ასეთი ეიალეთები იყვნენ: ევგობტე, იემენი, ჰაბეში (აბისინია), ბაღდადი, ბასრა, ალ-ლაჰსა, ალყირი, თუნისი და დასავლეთი ტრაპოლი [17, 97—98].

** ტრადიციული იყო სირიელი არაბების დაყოფა ორ მეტოქე „ქაისისა“ და „იემენის“ ჯგუფებად, რაც ალბათ უკვე ომაელთა სახალიფოს დროიდან მომდინარეობს. წინააღმდეგობები ამ ჯგუფებს შორის თავს იჩენდნენ ოსმალთა ბატონობის პერიოდშიც [90, 209—214].

1. Н. А. Иванов, Османское завоевание арабских стран, 1516—1574, М., 1984.
2. К. М. Базили, Сирия и Палестина, М., 1952.
3. 'Abd al-Karīm Rāfeq, Bilād al-Shām wa Miṣr min al-fatih al-'Uthmānī ilā ḥamlat Nabulyūn Būnabart (1517—1798), Damascus, 1968.
4. Muḥammad Adnan al-Bakhit, The Role of the Ḥanash Family and the Tasks Assigned to it in the Countryside of Dimashq al-Shām, 790/1388—976/1568; a Documentary Study,—Land Tenure and Social Transformation in the Middle East. Edited by Tarif Khalidi, American University of Beirut, 1984.
5. Muḥammad Adnan Bakhit, The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century, Beirut, 1982.
6. H. Lammens, La Syrie. Précis historique, II, Beyrouth, 1921.
7. Ph. K. Hitti, History of Syria including Lebanon and Palestine, L., 1951.
8. H. Laoust, Les gouverneurs de Damas sous les Mamelouks et les premiers Ottomans, traduction des annales d'Ibn Ṭūfūn et d'Ibn Jum'a, Damas, 1952.
9. Albul-Bahim Abu-Husayn, The Itizām of Mansūr Furaykh: A Case Study of Itizām in Sixteenth Century Syria.—Land Tenure and Social Transformation... об.: [4].
10. А. Д. Новичев, История Турции, I, Изд. Ленинградского университета, 1963.
11. Аграрный строй Османской империи XV—XVII вв.—Документы и материалы. Составление, перевод и комментарии А. С. Тверитиновой, М., 1963.
12. Б. А. Цветкова, К исследованию аграрных отношений в Османской империи с конца XVI до середины XVIII века.—Труды двадцать пятого Международного конгресса востоковедов, т. II, М., 1963.
13. Nūfīān Rajā al-Ḥamūd, al-'Askar fi Bilād al-Shām fi al-qarnain al-Sādis 'ashar wa al-sābi' 'ashar al-miladiyyin, Beirut, 1981.
14. И. М. Смелянская, Социально-экономическая структура стран Ближнего Востока на рубеже нового времени (На материалах Сирии, Ливана и Палестины), М., 1979.
15. A. N. Poliak, Feudalism in Egypt, Syria, Palestine and the Lebanon, 1250—1900, London, 1939.
16. А. С. Тверитинова, Законоположения о провинциях Османской империи в XV—XVI вв.,—„Краткие сообщения Института востоковедения“, т. XXVI, М., 1958.
17. შ. სვანძე, ოსმალეთის იმპერიის აღმინისტრაციული წყობა და პროვინციული მართველგამგეობა XVI საუკუნეში,—მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1963.
18. M. Gaudelroy-Demombynes, La Syrie à l'époque des Mamelouks d'après les auteurs Arabes, Paris, 1923.
19. Ahmad 'Izzat 'Abd al-Karīm, al-faqh al-idārī li-Sūriyya fi al-'ahd al-'Uthmānī,—Ḥawliyat Kulliyat al-Adāb bi Jam'i'at 'Ayn Shāms, I, 1951.
20. В. А. Гордлевский, К вопросу влияния турецкого языка на арабский (лексический материал). Избр. сочинения, т. II, М., 1961.
21. Abd al-Karīm Rafeq, al-'Arab wa al-'Uthmāniyyūn, 1516—1916; Damascus, 1974.
22. B. Lewis, The Ottoman archives as a source for the Arab lands,—„Journal of Royal Asiatic Society“, part 3/4, London, 1951.
23. Guy Le Strange, Palestine under the Moslems. A Description of Syria and the Holy Land from A. D. 650 to 1500. Translated from the Works of the Medieval Arab Geographers, London, 1890.
24. Jean-Paul Pascual, Damas à la fin du XVIe siècle. D'après trois actes de Waqf Ottomans, т. I, Damas, 1983.
25. Aynī Ali Efendi, Osmanlı Devleti Arazi Kanunları. Bugünkü Dile Çeviren Hadiye Tuncer, Ankara, 1962.
26. Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı imparatorluğunda ziraat ekonominin hukuki ve malî esasları, I, Canunlar, İstanbul, 1943.

27. M. B e l i n, Du régime des fiefs militaires dans l'Islamisme, et principalement en Turquie, „Journal Asiatique“, 6-th series. т. XV. № 57, Paris, 1870.
28. E v l i y a Ç e l e b i, Seyahatnamesi. Anadolu, Suriye, Hicaz (1671—1672), IX, Istanbul, 1935.
29. J. de H a m m e r, Histoire de l'Empire Ottoman, XVII, Paris, 1841.
30. A n t o i n e A b d e l N o u r, Introduction à l'histoire urbaine de la Syrie Ottomane, (XVIIe—XVIIIe siècle), Beyrouthi 1982.
31. M a r g a r e t L. V e n z k e, Aleppo's Mālikāne—Dīvānī System,—“Journal of the American Oriental Society“, Vol. 106, № 3, New Haven, 1986.
32. Y e h o s h u a P o r a t h, The Political Awakening of the Palestinian Arabs and their Leadership Towards the End of the Ottoman Period,—Studies on Palestine During the Ottoman Period. Edited by Moshe Ma'oz, Jerusalem, 1975.
33. B e r n a r d L e w i s, Nazareth in the Sixteenth Century, According to the Ottoman Tapu Registers.—Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A. R. Gibb. Edited by G e o r g e M a k d i s i, Cambridge, 1965.
34. U. H e y d, Ottoman documents on Palestine, 1552—1615. A study of the Firman according to the Mithimme Defteri. Oxford, 1960.
35. A m n o n C o h e n and B e r n a r d L e w i s, Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century, Princeton, 1973.
36. B e r n a r d L e w i s, Notes and Documents from the Turkish Archives.—Oriental Notes and Studies Published by the Israel Oriental Society, № 3, Jerusalem, 1952.
37. B e r n a r d L e w i s, Some statistical surveys of 16 th century Palestine,—Middle East Studies and Libraries. A. Felicitation Volume for Professor J. D. P e a r s o n Mansell, 1980.
38. D. S o u r d e l, Ghazza: The Encyclopaedia of Islam (EI), N. ed., Vol. II, Leiden London, 1962.
39. M u h a m m a d A d n a n B a k h i t, The christian Population of the Province of Damascus in the Sixteenth Century.—Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society. Edited by B e n j a m i n B r a u d e and B e r n a r d L e w i s, Vol. II, New York—London, 1982.
40. A. C o h e n, Palestine in the 18-th century, Jerusalem, 1973.
41. ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“. თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა ღაბრთო გიორგი ფუთურბეშ. ნაკვ. II, თბილისი, 1973.
42. B. L e w i s, Jaffa in the 16-th Century According to the Ottoman Tahrir Registers,—Necati Lugal Armağani, Türk Tarih Kurumu Rasimevi, Ankara, 1968.
43. ოთარ გიგინეიშვილი, ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან, თბილისი, 1982.
44. A b d u l - R a h i m A b u - H u s a y n, Provincial Leaderships in Syria, 1575—1650, American University of Beirut, 1985.
45. M o s h e S h a r o n, The Political Role of the Bedouins in Palestine in the Sixteenth and Seventeenth Centuries,—Studies on Palestine ... ობ.: [32].
46. S. D. G o i t e i n, al-Kuds, The Encyclopaedia of Islam, N-ed., Vol., V. Leiden-London, 1983.
47. J. W. H i r s h b e r g, Ottoman rule in Jerusalem in the light of firmāns and Sharf'a documents,—“Israel Exploration Journal“, Vol. 2, № 4, Jerusalem, 1952.
48. И. М. С м и л я н с к а я, Османское провинциальное управление и общественные институты в Сирии XVIII в.—Государственная власть и общественно-политические структуры в арабских странах. Сборник статей, М., 1984.
49. W o l f - D i e t e r H i t t e r o t h, K a m a l A b d u l f a t t a h, Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century, Erlangen, 1977.
50. I s m a i l H a k k i U z u n ç a r Ş a h i, Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı, Ankara, 1948.
51. V o l n e y, Voyage en Égypte et en Syrie. Publié avec une introduction et des notes de Jean Gaulmier, Paris, 1959.
52. M u h a m m a d A d n a n B a k h i t, Aleppo and the Ottoman Military in the 16 th Century (Two Case Studies),—“Al-Abhath“, Vol. XXVII, Beirut, 1978—1979.

53. Доклады Кочибей поданные султану Ибрагиму,—А. С. Тверитинова, Второй трактат Кочибей, Ученые записки Института востоковедения, т. VI, М.-Л., 1953.
54. W. J. Griswold, A Revolt in Northern Syria, 1607.—"The Muslim World", Vol. 669, № 2, Harford, 1979.
55. P. Rondot, Džānbulāt, The Encyclopaedia of Islam, N. ed., Vol. II, Leiden—London, 1962.
56. R. Anhegger, Adana, EI, n. ed., Vol. I, Laiden—London, 1960.
57. Abdul-Karim Ra'eq, Changes in the Relationship between the Ottoman Central Administration and the Syrian Provinces from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries, Studies in Eighteenth Century Islamic History. Ed. by Thomas Naff and Roger Owen. Southern Illinois University Press, 1977.
58. Andreas Birken, Die provinzen des Osmanischen Reiches, Wiesbaden, 1976.
59. H. L. Bodman, Political factions in Aleppo, 1760—1826. The James Sprunt Studies in History and Political Science, Vol. 45, Chapel Hill, 1963.
60. М. И. Тикадзе, Левантийская торговля и города Сирии в XVI—XVIII вв.—История и экономика арабских стран. Сборник статей, М., 1977.
61. Narrative of travels in Europe, Asia and Africa in the seventeenth century by Evliyā Efendi. Translated from turkish by the Ritter von Hammer, Vol. I, part I, London, 1834.
62. M. Streck IV. J. Parry, Biredjik, EI, N. ed., Vol. I, Leiden-London, 1960.
63. M. Canard, Killiz, EI, N. ed., Vol. V, Leiden-London, 1983.
64. Da'ud al-Hakim, Salaḥin banī 'Uḥmān fī wilāyat Halab.. Annales Archéologiques Arabes Syriennes (Majallat al-Ḥawliyyāt al-Aḥḥariyya), Vol. 31, Damas, 1981.
65. Laylā al-Šabbagh, al-Mujtama' al-Arabī al-Sūrī fī Maḥla' al-Ahd al-'Uḥmānī, Damascus, 1973.
66. Yusuf al-Hakim, Sūriyya wa al-'ahd al-'Uḥmānī, Beirut, 1980.
67. A. L. Tibawi, A Modern History of Syria, London, 1969.
68. Abdul-Karim Ra'eq, The Local Forces in Syria in the Seventeenth and Eighteenth Centuries,—War, Technology and Society in the Middle East. Edited by V. J. Parry and M. E. Yapp, London, 1975.
69. Karl K. Barbir, From Pasha to Efendi: The Assimilation of Ottomans into Damascene Society, 1516—1783.—"International Journal of Turkish Studies", Univ. of Wisconsin, 1980.
70. H. Inalcik, The Ottoman Empire. The classical age, 1300—1600. Translated by Norman Itzkowitz and Colin Imber, London, 1973.
71. H. Inalcik, Eyalet, EI, N. ed., Vol. II, Leiden-London, 1962.
72. A. H. de Groot, Kūbrus, EI, N. ed., Vol. V, Leiden-London, 1983.
73. K. S. Salibi, The Lebanese Emirate, 1667—1841,—"Al-Abhath", Vol. XX, № 2, Beirut, 1967.
74. K. S. Salibi, The Sayfās and the eyalet of Tripoli, 1579—1640,—"Arabica", T. XX, Fasc. 1, Leiden, 1973.
75. Abd al-Wadūd Yūsuf, Ta'rīkh Ḥamā al-ijtimā'ī wa al-iqtisādī wa al-idārī mustamaddam min s'jill al-Maḥkama al-Šhariyya li'ām 989/1581, —Annales Archéologiques Arabes Syriennes (Majallat al-Ḥawliyyat al-Aḥḥariyya), Vol. XVI, т. 1, Damas, 1966.
76. Shimon Shamir, As'ad Pasha al-'Azīm and Ottoman rule in Damascus (1743—58)—"Bulletin of the School of Oriental and African Studies", University of London, Vol. XXVI, part 1, 1963.
77. G. W. Stripling, The Ottoman Turks and the Arabs, 1511—1574, Urbana, 1942.
78. J. Sauvaget, Esquisse d'une histoire de la ville de Damas,—"Revue des Etudes Islamiques", IV, Paris, 1934.
79. André Raymond, The Ottoman Conquest and the Development of the Great Arab Towns,—"International Journal of Turkish Studies", Vol. 1, № 1, Univ. of Wisconsin, 1979—80.
80. D. Ayalon, Ḥalka, EI, N. ed., Vol. III, Leiden-London, 1971.
81. Abdul-Karim Ra'eq, The province of Damascus, 1723—1783, Beirut, 1966—

82. Karl K. Barbir, Ottoman rule in Damascus, 1708—1758, Princeton, 1980.
83. Sal man F a l a h, A History of the Druze Settlement in Palestine during the Ottoman Period,—Studies on Palestine... об.: [32].
84. U. H e y d, A Turkish Description of the Coast of Palestine in the Early Sixteenth Century,—“Israel Exploration Journal”, Vol. 6, № 4, Jerusalem, 1956.
85. F. B u h l, ‘A k k ā, EI, N. ed., Vol. I, Leiden-London, 1960.
86. K. S. S a l i b i, The Buhturids of the Ġarb. Mediaeval Lords of Beirut and of Southern Lebanon,—“Arabica”, т. VIII, Fasc. I, Leiden, 1961.
87. N. E l i s é e f f, Bayrūt, EI, N. ed., Vol. I, Leiden-London, 1960.
88. The Encyclopaedia of Islam (EI), N. ed., Vol. III, Leiden-London, 1971.
89. H a l i l I n a l c i k, Ottoman methods of conquest,—“Studia Islamica”, II, Paris, 1954.
90. E. N. H a d d a d, Political Parties in Syria and Palestine (Qais and Yemeni),—“The Journal of the Palestine Oriental Society”, Vol. I (1920—1921), Jerusalem, 1921.
91. H. A. R. G i b b and H. B o w e n, Islamic Society and the West, Vol. I, part I, London, 1950.
92. K. S. S a l i b i, Norther Lebanon under the dominance of Ġazlr (1517—1591),—“Arabica”, т. XIV, fasc. 2, Leiden, 1967.
93. M u ħ a m m a d a l - A m i n a l - M u ħ i b b i, Khulāṣat al-athar fī a’yān al-qarn al-ḥādī ‘ashar, 4, Beirut, 1966.

М. И. ТИКАДЗЕ

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ДЕЛЕНИЕ СИРИИ В ПЕРИОД ОСМАНСКОГО ВЛАДЫЧЕСТВА (XVI—XVIII ВВ.)

Резюме

В Сирии османская административная система была создана после подавления войсками султана Сулеймана I восстания правителя Дамаска аль-Газали в 1521 году. Были образованы три эйялета: Дамаска, Халеба (Алеппо) и Триполи. Четвертый - эйялет Сайды появился позже, во второй половине XVII века.

Крупнейший в Сирии эйялет Дамаска (аш-Шам) простирался с севера от Маарат ан-Нумана до аль-Ариша и включал в себе около 10—11 санджаков (лива). Большую часть этого эйялета составляла Палестина с санджаками Иерусалим, Газа, Наблус, Аджлун-Ладжьюн и Сафед. В XVIII в. к Дамасскому эйялету отошли санджаки Хомс, Хама, Саламня и Джабала, ранее входившие в эйялет Триполи. Во главе Дамасского эйялета стоял трехбунчужный паша (вазир-паша, вали), который играл особую роль в политической жизни всей Сирии. С начала XVIII века организация и предводительство ежегодного хаджа стала его почетной и весьма ответственной обязанностью.

Халебский эйялет охватывал всю северную Сирию и включал в себе в основном 6-7 санджаков. Многие из них (Киллис, Азаз, Биреджик, Айнтаб и Малатия) периодически отторгались от Халеба и включались в состав других османских эйялетов. В течение всего XVI—XVIII вв. вали Халеба не зависел от сильного дамасского паши. Некоторые попытки отдельных пашей или янычар Дамаска установить контроль над Халебом, успеха не имели. Во главе эйялета стоял трехбунчужный паша, что указывает на важное торгово-экономическое и политическое значение этой провинции.

Третий—эйялет Триполи (Тараблус аш-Шам) охватывал большую часть средиземноморского побережья Сирии и заселенные маронитами

did not depend on the powerful pasha of Damascus. Some attempts of pashas or janissaries of Damascus to establish control over Haleb were unsuccessful. The eyalet was ruled by a pasha of three horsetails, pointing to the trade, economic and political significance of the province.

The third eyalet—that of Tripoli (Tarablus al-Sham), covered the major part of the Mediterranean littoral of Syria and the districts of Jubayl, Batrun and Bsharri—settled by the Maronites. At various times the eyalet comprised 4 to 5 sanjaks. The political status of the Tripoli eyalet was never stable owing to the continual internecine strife of numerous feudal clans. Occasionally one of these feudal lords would be promoted as the ruler of the eyalet in the rank of a two horsetail pasha.

The eyalet of Saida (Sidon) was first set up in 1614, but apparently proved short-lived. From 1660 this eyalet became finally established on the administrative map of Syria. According to the sources, in the second half of the 17th century the eyalet was divided into approximately 5 to 6 sanjaks, however, in the 18th century the eyalet appears to have broken up into smaller administrative units, nahiya. Obviously, the identity of nahiya with the fiscal unit "muqata'a" should be considered a specificity of this eyalet.

The Syrian eyalets belonged to the category of provinces that did not have a "saliyane", i. e. "annual revenue", which points to the existence in the country of a fiscal system characteristic of Turkish feudalism and corresponding socio-economic institutions. However, the Syrian population never considered the Ottoman administrative system to be an innovation but viewed it from the standpoint of traditional Muslim conceptions ("al-qawā'id al-qadīma"). This confirms the view according to which in Syria as well as in some other Arab provinces of the empire "it was in fact a conservative reconciliation of local conditions and classes with Ottoman institutions."